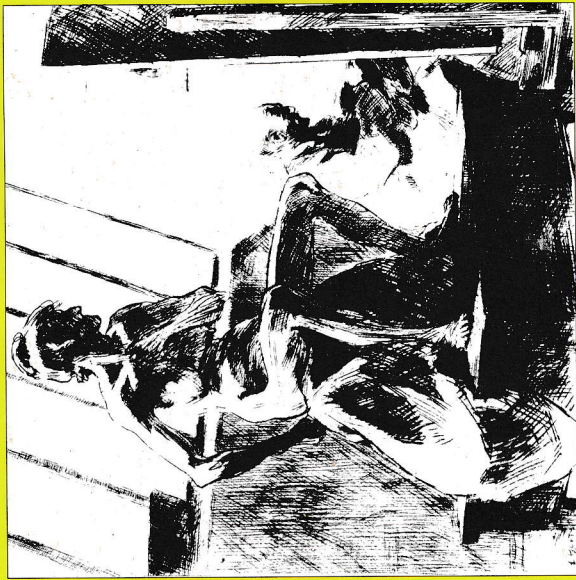

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 3 1989. PRIS 40 KR

Hopper
Diderot
Chaplin & Eisenstein
Zabolotskij

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 3/89:

Jonas Hansbo. Ledare	4
Stefan Lindgren. Introduktion till Viktor Sjklovskij	6
Viktor Sjklovskij. Utdrag ur "Eisenstein"	7
Lars André. Tankar om Denis Diderot	13
Helena Looft. Dikt	25
Jonas Hansbo. Presentation av Nikolaj Zabolotskij	26
Nikolaj Zabolotskij. Berättelsen om min arrestering	28
Edward Hopper. En nordamerikansk konstnär presenteras	40
Ronald Paul. Bunyans resa	50
Mats Miljand. Folklivsforskning – en litteraturoversikt	58
Bokanmälningar	62

Omslagsbilder av Edward Hopper: "Konduktören" och "Modellen".

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Tomy Gustavsson (ordf. och ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Ulla-Britt Antman, Kent Begler (suppl.), Kersti Berggren, Jan-Olof Erlandsson (suppl.), Jonas Hansbo, Gunilla Karlsson, Gun Kessle, Per-Olov Käll (suppl.), Anette Sandström, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström, Håkan Ågren.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Mats Miljand (recensionsavd.) 018-21 07 41 (säkrast efter kl 20.00).

Förr och Nu, Box 9001, 126 09 Hägersten

Årsprenumeration (4 nr) 150:- – Stödprenumeration 250:- eller mer.

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Men det som skedde den 4 juni var självfallet inte bara en historisk onödighet eller ett steg i fel riktning. Det var också, och framför allt, en stor tragedi och ett flagrant brott.

Att med stridsvagnar mangla människor till döds, som blott haft "fräckheten" att kräva ökad yttrandefrihet och demokrati, är djupt upprörande och motbjudande. Att sätta in det egna landets armé mot det egna landets söner och döttrar är naturligtvis oförsvarligt och oförlåtligt. Det var en talanglös och panikslagen regims tillgripande av våld i brist på konstruktiva idéer – och av fruktan att förlora sin ack så söta makt...

Denna protest må vara senkommen. Detta måste ändå sägas i Förr och Nu. Ett brott är och förblir ett brott. Måtte de skyldiga ställas till ansvar!

Jonas Hansbo

Det som för närvarande sker i de östeuropeiska staterna är med all sannolikhet det mest betydelsefulla sedan andra världskriget och avkoloniseringen av tredje världen.

En våg av krav på ekonomiska och politiska reformer sveper nu fram i Sovjetunionen, Ungern och Polen. Företrädare för det gamla gör avbön eller tvingas lämna sina poster. Nu senast var det Honecker i Östtyskland som gick i efterlängtat pension.

Vad vi med stigande förvåning bevittnar är den sk reella socialismens mer eller mindre officiella misslyckande och snabba sönderfall. Verkligheten har till slut tvingat de härskande att erkänna planekonomins fiasko i respektive land. Den har inte bara misslyckats med att ge ekonomisk tillväxt och välfärd, utan lett till grov utsugning av människor och till en miljöförstöring utan like.

I de av kommunister ledda och till faktisk kris förda staterna i Europa verkar man alltså om inte på bättringsvägen så åtminstone i vissa fall ha nått sjukdomsinsikt. Den enda möjligheten till behandling och tillfrisknande är om folket lyckas ta ordet och makten. Man måste avskaffa censuren och upprätta demokrati.

Ur denna synvinkel var det som skedde den 4 juni 1989 på den Himmelska fridegens torg i Beijing historiskt onödigt. Kraven på demokrati och yttrandefrihet avvisades och det kinesiska kommunistpartiets ledning beslutade sig uppenbarligen för att den inte hade behov av någon dialog med folket. Kina har förlorat tid, reformer är ju förr eller senare oundvikliga.

Rättelse

I nummer 2/89 ingick min berättelse *Torpet*. Redaktionen kallade den "novell". Berättelsen utgör dock ett utdrag ur en roman under arbete och är inte ett självständigt och avslutat arbete.

Eftersom redaktionen dessutom gjort en olycklig förkortning av det avsnitt jag lämnat för publicering saknas dock själva poängen liksom den inledning som kunde ha haft förklarande verkan.

Åke Bergman

Red. beklagar och ser fram emot att få läsa hela romanen.

Eisenstein möter Chaplin

Ur Viktor Sjklovskijs biografi "Eisenstein" (Moskva 1976)

Översättning Stefan Lindgren

Stefan Lindgren har läst Viktor Sjklovskijs biografi över Eisenstein, som han här presenterar ett stycke ur i egen översättning. Det är en skildring av den store regissörens möte med Hollywood och Chaplin. Först en kort introduktion av Lindgren, där han bl a jämför en viss Ivor Montagues uppgifter med Sjklovskijs bild av Chaplin som oegennyttig sovjetvän.

Den ryske filmregissören Sergej Eisensteins möte med Hollywood 1930 har skildrats av många. Efter en inledande smekmånad skulle Eisenstein sätta igång att arbeta och då började svårigheterna. Allt han gjorde stoppades. "Sutters gold", en film efter Blaise Cendrars roman, stannade på manusstadiet. "An American Tragedy" efter Theodore Dreisers roman likaså.

När Eisenstein slutligen begav sig till Mexico för att göra en film för pengar som Upton Sinclair samlat ihop så klipptes råfilmen ner till oigenkännlighet i ett Hollywoodlabb – resultatet ville Eisenstein inte kännas vid.

I den festliga boken *With Eisenstein in Hollywood* (New York/Berlin 1969) berättar Ivor Montague hela storyn om Eisensteins amerikanska resa. Det är en bok full av roligt skvaller och Eisensteins två oinspelade manus i sin helhet.

Medan Sjklovskij skriver att Chaplin gillade Sovjet ger Montague mera detaljer. Chaplin vägrade sälja sina filmer till

Sovjet eftersom Amkino, Sovjets amerikanska bolag, givit honom ett skamligt lågt bud.

– Dom betalar Henry Ford valuta för traktorer och mina filmer måste vara värda åtminstone lika mycket som några traktorer, sa Charlie.

Amkinos chef Monosson beslöt att hålla samtal med Charlie för att "en gång för alla utröna hans förhållande till revolutionen". Dom träffades, Monosson pladdrade på och Charlie sa:

– Det där låter inte så värst kommunistiskt i mina öron ... Är du kommunist?

– Inte direkt, sa Monosson. Jag tror du kan kalla mig sovjetkonservativ.

Det var inte Charlies förhållande till revolutionen som kartlades i det samtalet, kommenterar Montague.

När kriget kom visade Charlie i handling var han stod. Han hade modet att påpeka – medan Amerika ännu stod som passiv åskådare till kriget – att kommunister också är människor. Det stod honom dyrt.

Liksom Eisenstein måste Charlie lämna Amerika.

Viktor Sjklovskij (1893-1984) var en av Sovjets banbrytande litteraturvetare, en av grundläggarna till den skolorna. På svenska finns romanen *Zoo eller brev som inte handlar om kärlek*. På engelska finns han representerad med bl a *On Mayakovsky* och på tyska med *Theorie der Prosa* och den Eisenstein-biografi som Förr och Nu presenterar ett avsnitt ur.

Stefan Lindgren

chajlovitij ett furstligt mottagande och undfagna honom alla sorters viner.

Eisenstein svarade att han, när han reste in i USA, undertecknat en förklaring att inte bryta mot eller undergräva de lagar som rådde i landet. Inte ens på detta vis ville han bryta mot den amerikanska lagen.

Hans anti-skål hade framgång.

Men Douglas sa:

– Vi får tala mera med varandra i Los Angeles. Charlie väntar på oss. Filmen väntar på er i sin huvudstad.

Tåget till filmens huvudstad korsade kontinenten på fyra dygn, genom sandöknar och vackra böljande landskap. På tåget läste Sergej Michajlovitj som alltid.

När våra filmare kom fram till Los Angeles begav de sig till en mottagning på "United Artists". Det var Douglas' bolag, som han bildat tillsammans med Mary Pickford. Mary deltog inte i mottagningen, men Douglas var mycket flott...

Gästerna fördes in i ett enormt kontor. Längs väggen sträckte sig ett oändligt skrivbord. Det skulle bara kunna liknas vid den kejsrerliga divanen i Tsarskoje Selo, en möbel som beräknats till tre gånger den högste Aleksandr III:s längd. På Douglas' skrivbord låg en hög med ritningar, ett berg av fotografier, och över dem reste sig två pantrar, gjutna i röd brons. Solen föll på bronsfigurerna, pantrarna glittrade reklamässigt.

Det fanns inte en själ i rummet.

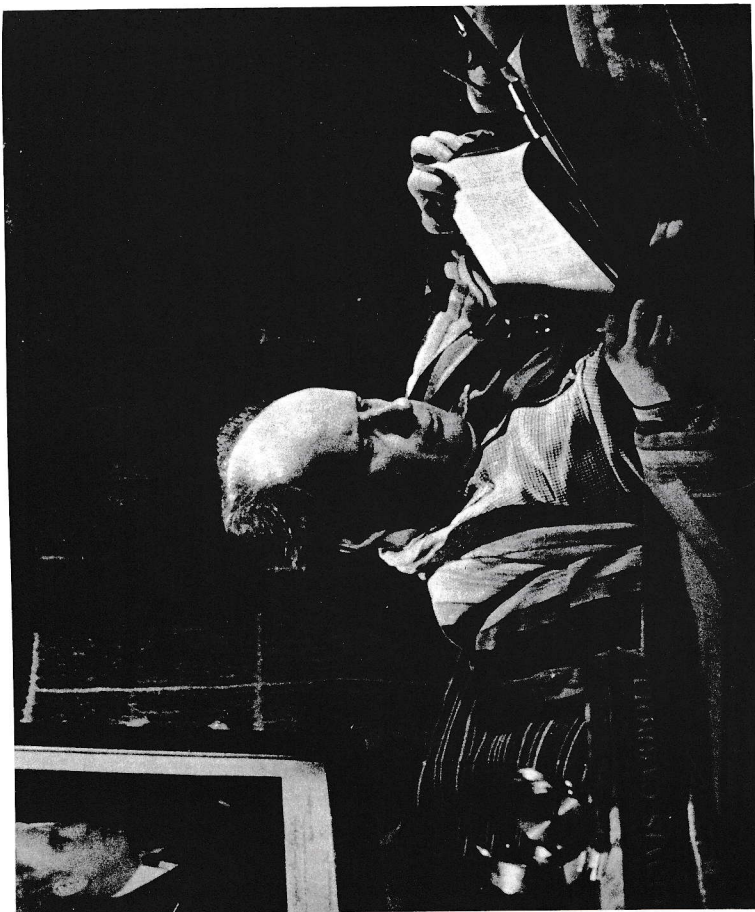
Eisenstein förstod att man förberedde en attraktion.

Till vänster fanns en liten dörr; den öppnades. Gästerna gick in genom dörren och fick se något som påminde dem om omklädningsrummet i Sandunovskij-badet i Moskva. Det var en salong minutiöst utsmyckad med österländsk prakt. I cent-

Före resan till Amerika hade Eisenstein lärt känna Chaplin genom dennes filmer; i Moskva hade han träffat Mary Pickford och Douglas Fairbanks.

Redan i New York återsåg Eisenstein Douglas. På den tiden gällde förbudslagen, alla alkoholdrycker var förbjudna. Det var en sagolik tid för langarna, som sålde vin till höga priser.

Douglas Fairbanks ville ge Sergej Mi-

Sergej Eisenstein

rum på en purpurröd puff satt Fairbanks, nästan naken och röd i ansiktet. Runt omkring honom grupperade sig i munkåpor filmdirektörer, koncernrepresentanter och vanliga skådespelare.

Chaplin hade inte kommit ännu.

Man gick runt och skakade hand. Det var tydligt att det skulle följa ännu en attraktion. Plötsligt öppnades med ett brak en dörr i salongens andra ände. Ur rökmoln framträdde likt guden Jahve en svart, hårig välbildad figur, draperad i vitt.

Han var både lik Chaplin och inte lik. Filmarna visste att Chaplin sedan länge blivit gråhårig i jakten på framgång. Men nu hade han just färgat håret för att göra "Stadens ljus".

Svart badmästare, som dykt upp bakom

Chaplin, ropade ut:

– Charles Spencer Chaplin.

Chaplin stämde upp: "Gaj-trojka, sneg pusjistyj".

En av producenterna förklarade: Charlie hade under ett år varit bekant med Polja Negri, och ansåg sig nu behärska ryska språket.

Skådespelarna hade många roller bakom sig: ofta spelade de också i livet, ibland dåligt, ibland förträffligt. De spelade så mycket, att de inte hann leva för sig själva och se tillbaka på vad de gjort. Från detta

högtidliga narpspel, denna uppvisning av kommersiellt överdåd började vänskapen mellan två verkligt betydande och kloka människor: Charlie Chaplin, en pojke från Londons fattigkvarter, och Sergej Eisen-

stein, en pojke från Riga.

Två fascinerande människor med motsatta öden, med olika genialitet och olika ursprung stod framför varandra.

Chaplin var nio år äldre än Eisenstein. Chaplin föddes i fattigdom och hade lärt känna elände och hittebarnshus. Hela livet reste han sig, reste sig envist och energiskt.

Han studerade, men visste litet, eller snarare mycket, om de mest omaka ting.

I sina memoarer skrev Chaplin med ironi:

Det finns i världen ett säreget broderskap mellan människor som passionerat strävar efter kunskap. Också jag har varit en av dem. Men min strävan var inte så osjälvisk. Jag styrdes inte av en ren kärlek till vetande, utan ville bara värja mig mot det förakt som den okunnige framkallar. Så snart jag haft en ledig minut har jag tittat in på ett bokantikvariat.

(Charlie Chaplin: *Min biografi*, s 130)

Han lärde sig av böckerna, men lättsinnigt utan att samla sitt vetande. Han visste mycket från andras händer. Kanske kände han allra bäst till bibeln, för på barnhemmet var bibeln lika obligatorisk som potatis. Han hade lärt sig förstå Gamla testamentets grymhet. Han hade försökt läsa Schopenhauers alla tre band, men hade på fyrtio år inte gått i land med det.

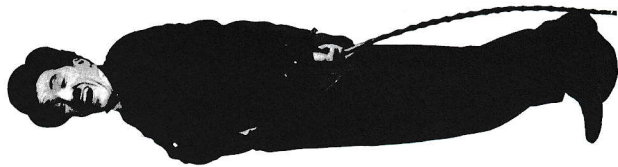
Han läste Whitman, som han inte tyckte om och inte kunde tycka om: Whitman var född och uppvuxen i det andra Amerika. Han var gladlynt, men sorgset glad. Vad jag säger om Charlie tillhör det förflutna. Nu lever han, och bläddrar sig genom livets bok på gränsen mellan några av Schweiz' kantoner. I ett främmande ingenmansland.

Han lever, som en kung som förjagats från två riken – Storbritannien och USA.

Han är lyckligare än kung Lear, ty man har inte kunnat beröva honom hans tjänare, varken hans riddare eller hans pengar.

Han tittade ut i biosalongen med sina stora mänskliga ögon. Han läste i sina åskådares ansikten, bildade av dessa bokstäver ord, och orden formade han till en bok, som helt var hans eget verk. Dess sista sidor är oväntat traditionella.

När Eisenstein träffade Chaplin 1930 hade Chaplin redan gjort filmerna *Den lilla parisiskan*, *Guldfeber* och *Cirkus*. Han var på toppen av sin genialitet. Dessförinnan hade han gjort *Pilgrimen* och en mängd andra otroliga äventyr. Eisenstein hade gjort *Srejken*, *Pansarkryssaren Potemkin*, *Generallinjen* och *Oktober* (Tio dagar som skakade världen). Båda kände varandra, betraktade varandra som sin tids höjdpunkter och båda var vilt förläskade i filmen.

I filmen *Intolerance* hade Griffith gått från motsättning till motsättning.

De enskilda scenerna i den är från olika epoker och binds samman med bilden av en vagga, som en moder sitter vid: i vagnligger rätt barn. Motivet som han hämtat ur Whitmans dikter symboliserade hur generationerna avlöser varandra, men motsättningarna består.

Förbi är den generation Eisenstein och Chaplin tillhörde, en generation som började och avslutade den så kallade stumfilmens konst, som skapade dess handling, semantik, syntax och stora skådespelare. Från olika utgångspunkter beträdde Eisenstein och Chaplin det nya territoriet. Ingen av dem ville ersätta bilden med det talade ordet.

Men de betraktade motsättningen mellan ord och handling på olika sätt.

Chaplin i sitt hem; Chaplin utan smink; Chaplin som satt alldeles intill fascinerade Eisenstein med sitt utseende.

Vikande alla Chaplin som han ville visa upp sig på vita duken: en melankolisk, liten man i säckiga kläder och med svajig gång.

En gång i tiden hade han samlat ihop, just samlat ihop, inte tänkt ut, sin kostym. Han fann den på en marknad för begagnade kläder, som kommit ur modet. Hjälsen kunde inte köpa vad han ville, bara det han hade råd till.

Alla hade inte valfrihet förr i tiden.

Jag hade en gång en vän, en konstnär, som är död nu. Han blev känd och människorna vårdar ännu hans minne.

Han kom till mig och sa:

–Jag behöver ett par kängor.

Jag hade ett par soldatkängor och några andra par.

Jag frågade vännen: vilka kängor behöver du, vilket skonummer har du?

Han svarade sorgset:

–Jag har det nummer som står i dom kängor du kan avvara.

Vi hade inte kängor efter våra egna skonummer. Man fick vara nöjd om de var större och inte mindre än fötterna. Vi fick ta de byxor som fanns, utan att prova; sedan fick man göra sig så lång eller kort som byxorna var. Dickens' hjälte i *David Copperfield* har korta byxor, alltid korta, för korta.

Chaplins byxor var alltid för långa. Det är två sätt att bära byxor på.

Det tredje sättet är svårare att uppnå: det kräver att man provar byxorna.

På vita duken hade Chaplin ett plommonstop. Sådana var redan då omoderna, men mycket lätta att få tag i. Man slet ut dem, "bar" dem inte. En gång hamnade jag på ett bad i Odessa, i bastun; på de översta raderna satt det nakna herrar och svettades, med plommonstopet på huvudet.

Plommonstop är mycket bekväma att bära i bastun: de är bärbara, uppe på huvudet skapar de en rymd som skonas från ångans direkta inverkan. Men plommonstopet bars inte längre av folk som gick ut för att promenera på stan.

I handen höll Chaplin en spatserkäpp: en sådan kan man leva utan, särskilt i den äldre filmens Chaplin var. Hans spatserkäpp var något överflödigt, nästan en lyx.

I Dostojevskijs *Döda huset* finns en berättelse om en straffänga, som spelar i sin favoritpjäs. Han gläder sig åt att man inte ser hans kedjor under teaterkostymen, han spelar en herreman och tecknar flyktigt något slags chiffermeddelande på marken. Jag citerar Dostojevskij:

...Netsvetajev försäkrade alla om att han skulle gå med spatserkäpp, vifta med den och rita på marken, som en riktig herreman och första klassens snobb, en sådan som Ivan Opetij inte kunde föreställa sig, eftersom han aldrig sett en fin herre i levande livet. Och faktiskt, när Netsvetajev kommit fram med sin dam framför publiken, gjorde han just så, tecknade snabbt och flyktigt något på marken med en tunn rörkäpp, som han fått tag i någonstans, och troligen höll han detta för att vara kännetecknet på de förmästmaste människor, på den yttersta elegans och moderiktighet. Säkert hade han någon gång i barndomen, som barfotalasse på någon bakgård, sett en vackert klädd herre med spatserkäpp och fångslats av hans förmåga att svänga den, och så hade detta intryck fastnat för alltid och så outplånligt i hans själ, att han nu vid trettio års ålder kom ihåg alltsammans som det varit, och kunde fångs-la och hänföra hela fångkolonien.

Som en sådan spröttig straffänga hade Chaplin tänkt ut från första början. Sedan skilde sig hans kostym från samtiden, blev ett skal och tecken på misslyckande, något sorgslustigt.

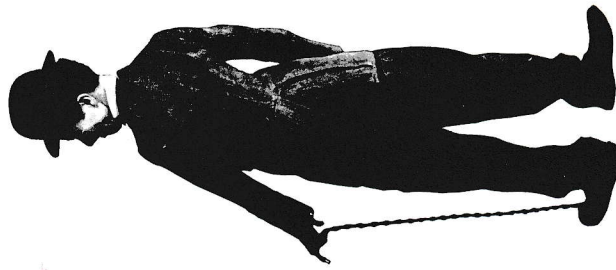
Hans kostym blev "chaplinsk": hans plommonstop, byxor och skor blev en clowns dräkt.

Men inte bara en clown.

Den befästes, blev ett begrepp i sig själv, som en kunglig mantilj och krona.

Men en fattigdomens mantilj och krona, de enda i sitt slag.

Chaplins plommonstop var dock lättare att bära, än straffängens kedjor i Dostojevskijs *Döda huset*.

Hemma utstrålade Chaplin hälsa och vresighet. Han var energisk, uppmärksam, oblyg och nyfiken.

På den tiden, 1930, tyckte han mycket om Sovjetunionen.

Amerikanerna påminde genast Sergej Michajlovitj om några bekanta till hans far, i Sergejs tidiga ungdom, men de var snabbare, mer energiska. Han var idel öra för dem. Det avstånd som fanns mellan dem och honom försvann genom samtalen med Chaplin, för Chaplin hade ännu inte ordnat det för sig själv. Chaplin var inte hemma utan i studion, konstnären Chaplin kunde tända stadens ljus, och på den vita duken sin fåfänga kärlek och fåfänga vänskap med miljonärer. Miljonären, vars fru har rymt, ville dränka sig. Chaplin, vita dukens Chaplin, räddade honom och blev den berusade miljonärens vän; den nyktre miljonären kände inte igen honom men den berusade var humanist och tacksam mot sin räddare.

I filmen *Stadens ljus* delade sig Chaplin själv i Chaplin den fattige och Chaplin den rike. Chaplin den fattige var den inre Chapin, Chaplin geniet.

Chaplin glömde aldrig sin barndom och i filmen *Chaplins pojke*, som han gjorde tillsammans med Jackie Coogan, återskapade han den vindskupa, där han bott med sina bröder och sin mor, som drivits till vainsinne av fattigdom och svält.

Chaplin den rike var hela tiden bland vackra kvinnor, men de lämnade honom, förbannade honom och angav honom för polisen. Chaplins kärleksäventyr slutade alltid med åtal eller rättegång, fast han var vacker, attraktiv och ömsint.

I ungdomen färdades Sergej Eisenstein länge omkring på vägar som körts sönder i inbördeskrigets Ryssland. Han upplevde en första olycklig kärlek. Han nämnde den

för sin mor i ett brev, med en sorglig ironisk profetia.

Även människan Chaplins kärlek, han som själv älskades av så många, var olycklig. *Stadens ljus* är tillägnad kärleken mellan en luffare och en blind flicka. Av en händelse tar den blinda flickan luffaren för en rik man. Den rike träffar den blinda, tycker synd om henne, ger henne presenter, ordnar upp hennes liv och till och med botar henne. I filmens slut känner hon igen honom på hans hand. Hon driver en blomsterbutik, som Charlie öppnat för sina pengar. Hon räcker först fram en liten blomma till den fattige, sedan en allmosa. Hon rör hans hand och känner då igen den.

Så slutar filmen, med ett igenkännande som samtidigt var ett avsked.

Vid den här tiden drömde Chaplin i sitt välbärgade hem mardrömmar, om öden som han själv förkroppsligade. Han såg det välmående Amerika som en kvinno-staty, som svepts in i ett skynke inför sin högtidliga invigning. Luffaren, som inte har tak över huvudet, har krupit i under skynket och lagt sig i stenkvimans knä och somnat. På morgonen sker den högtidliga invigningen. Orkestern stämmer upp, slöjan faller, luffaren reser sig, tror förvirrad att människorna hälsar på honom. Den fattige tar av sig plommonstopet och hälsar det välmående Amerikas högtidsdag.

Det var överraskande. Men många i Amerika ville inte längre bli överraskade. Världen hade förändrats. Amerika ville inte längre se sina misslyckade.

Filmen hade förändrats: den hade börjat tala.

Det välmående Amerika ville att Chaplin på vita duken skulle säga det som majoriteten var överens om, och majoriteten ville vara välmående eller se välmående ut.

Tankar om Denis Diderot

Av Lars Andréé

Nobelpristagaren Joseph Brodsky hävdar någonstans, att när man får se en rysk stridsvagn på gatan har man alla skäl att tänka på Diderot. Den oförligen liknelige Denis Diderot (1713-84) fortsätter alltså att irritera. Här skriver Lars Andréé om författaren och upplysningsmannen, den stora Encyklopedins primus motor: "Få författare har lika medvetet som Diderot undersökt det upproriska tänkandets möjligheter och de organiska samband som finns mellan politik, estetik och etik".

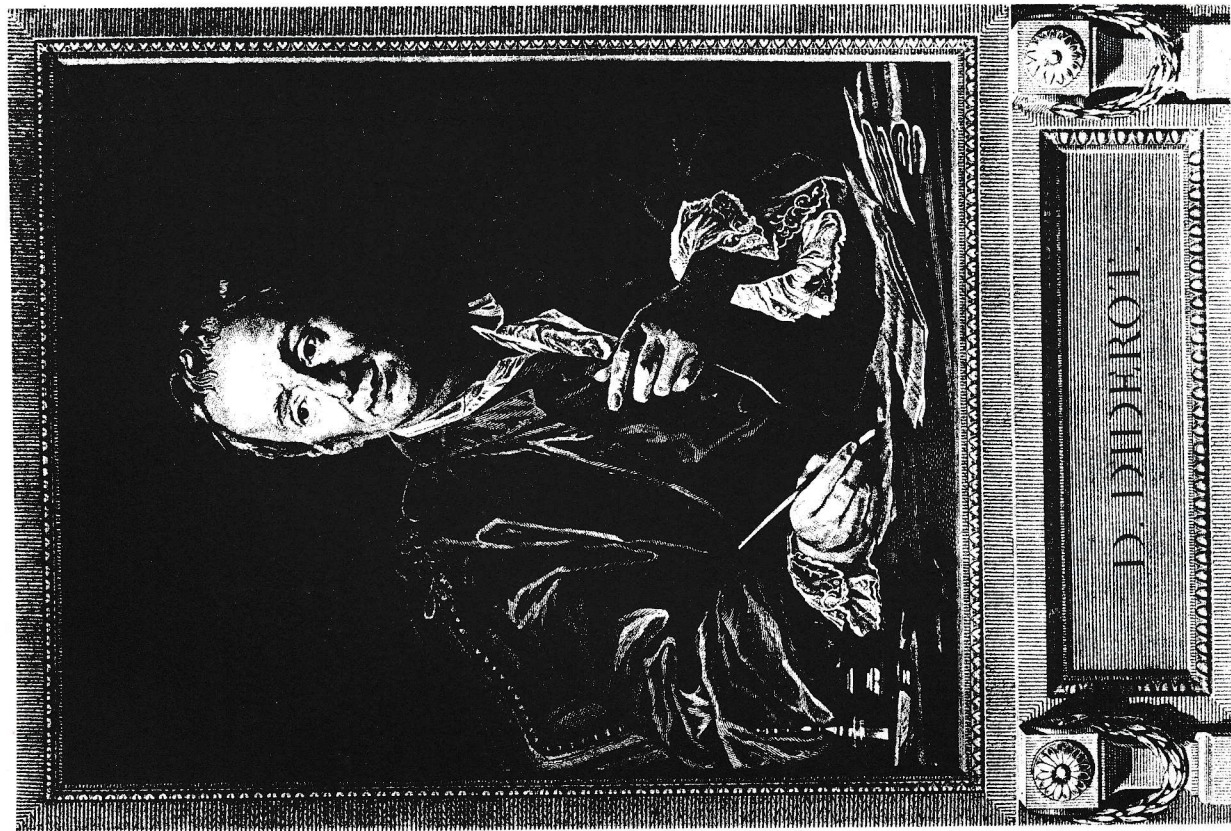
En torsdag, den 16 juli 1762, skriver Denis Diderot "Mina brev är en sannfärdig historia om mitt liv. Jag genomför utan att märka det just vad jag hundra gånger har velat göra. Hur kommer det sig, har jag sagt, att en astronom tillbringar trettio år av sitt liv högt uppe i ett observatorium, dag och natt med ögat vid sitt teleskop, med att bestämma en stjärnas rörelser, men ingen studerar sig själv, ingen har mod att ge oss en exakt redogörelse för alla tankarna i sin hjärna, sitt hjärtas alla rörelser, alla sina sorger och glädjeämnen."

Diderot vill, som många av sina samtidiga, vara en trogen rapportör från den verklighet han har omkring sig. I *Brev till Sophie Volland* skriver han ofta att han vill säga henne allt för att därmed göra henne helt och fullt närvarande i hans handlingar. Det står klart för Diderot att denna önskan att säga allt aldrig innebär att säga vad som

helst. Vi gör alltid ett urval när vi beskriver vår omgivning. Det är således oavsiktligt som Diderot råkar presentera sig själv i den här formen. Först i efterhand noterar han att det är sig själv han porträtterat i breven.

I breven till Sophie Volland är avståndet mellan en händelse som den utspelar sig och berättelsen om den minimalt: Det finns praktiskt taget inga historiska tillbakablickar; brevens innehåll bestäms av skrivögonblicket. Men man bör hålla i minnet den iakttagelse Diderot gör i *Paradoxe sur le comédien* (sv övers *Skådespelaren och hans roll*): "Det är med häftig glädje som med djup smärta. Den är stum."

Breven skrivs med den lilla distans som behövs för att förvandla en händelse till text. De blir därför lättlästa, samtidigt som de förmedlar dramatik och gör ett genuint och tillförlitligt intryck. Denis Diderot är

DENIS DIDEROT

KOPPARSTICK AV B. L. HENRIQUEZ EFTER MÅLNING

AV L. M. VAN LOO

intensivt närvarande i varje brev. Olof Nordbergs urval och översättning låter oss följa Diderots tankar om matsmältningsproblem och moral under den epok då denne skapar sina mest betydelsefulla verk. På så sätt får vi omedelbar inblick i den intellektuella miljö som direkt föregår den franska revolutionen.

Det första brevet i den svenska utgåvan är daterat i Paris torsdagen den 10 maj 1759, det sista 15 år senare i Haag, lördagen den 30 september 1774. Breven ordnas kronologiskt, det vill säga vid sidan av varandra med almanackan som enda styrande princip, men samtidigt kan man skönja ett mönster som styr den fortlöpande framställningen. Fredagen den 10 augusti 1759 skriver Diderot: "Jag är konstant i mina värderingar. Vad jag en gång har uppskattat tycker jag alltid om, därför att mitt val alltid är motiverat för mig själv. Antingen jag avskyr eller jag tycker om vet jag varför."

1759 fyller Diderot 45 år. Det är samma år som hans far dör. Framför sig har han de avslutande banden av Encyclopedien tillsammans med 11 band illustrationer. Encyclopedien är Diderots främsta arbetsinsats. Från förberedelserna på 1740-talet och fram tills det sista bandet utkommer i början av 1770-talet leder Diderot hela projektet. Han fungerar som redaktör och skriver själv många artiklar. Han fullföljer arbetet även sedan d'Alembert 1758 svikit honom och lämnat honom ensam i ledningen. Det är Diderot som med sin envishet och organisationsförmåga vid ett flertal tillfällen tvingar fram en fortsättning sedan censuren försökt förbjuda fortsatt utgivning.

Samtidigt skriver han *La Religieuse*, *Le Neveu de Rameau*, *Le Rêve d'Alembert*, *Jacques le fataliste*, *Principes de politique*

des souverains, *La réfutation de l'Homme d'Helvétius* osv vilka inte publiceras förrän efter hans död. Vid tiden för franska revolutionen känner publiken honom egentligen endast genom *Les bijoux indiscrets* (Dolda smycken) och *Encyclopedien*.

Medan Diderots tänkande hela tiden vidgas, omfattar allt fler områden och konsekvent fördjupas så har han under sin livstid en ständigt krympande läsekrets. Med den franske historikern Lefebvre kan vi säga att Diderot till en början skriver för en stor publik som han känner väl, sedan för en avancerad men begränsad publik, och därefter för en tänkbar läsekrets. De sista åren skriver han bara för sig själv. Det är intressant att notera att under samma epok skapade sig Rousseau berättarteknisk hegemoni, vilket Lefebvre inte säger. Det är först i efterhand som läsarna ser att det är Diderot som bäst uttrycker sitt sekel.

Diderots litterära bana inleds när han mellan torsdag den 24 juli och måndag den 3 november 1749 hålls fängslad i slottet Vincennes i utkanten av Paris. Övriga fångelser i Paris är redan överfulla. Ett av skälen till att Diderots författarkarriär börjar med denna händelse är att han här för första gången till fullo inser sin uppgift och att han själv är mäktig att skapa sig sin framtid. Utan framgång försöker han få sin far att agera till förmån för honom.

Det är *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient* (Brev om de blinda till nytta för de som ser), tryckt och distribuerad i hemlighet, som är den primära orsaken till fängelsevistelsen. Utgångspunkt för brevet om de blinda är frågeställningar av typen: Vilken uppfattning kan en blind

ha om Gud, om moral, dvs ondskan och godheten? Hur uppfattaren blind matematiken, geometrin?

Metoden är lika enkel som påtaglig. För Diderot gäller det att undersöka det vanliga via det ovanliga, upptäcka det friska genom att utforska det sjuka. Brevet om de blinda avslutas med ett resonemang kring frågan: antag att en blind, när han återfår synen, ser en kub och en sfär, kan han då känna igen dem utan att vidröra dem? Det vill säga Diderot frågar sig om en blind kan uppfatta verkligheten tredimensionellt. Det är första och enda gången Diderot hamnar i fångelse, men i ett slag har han förstått hur lätt det är att överskrida gränsen för vad som får sägas. Hela Diderots författarskap, varje del i det, kommersedan att ligga alldeles i närheten av det tillåtna. Detta gäller också det gigantiska arbetet med Encyclopedien.

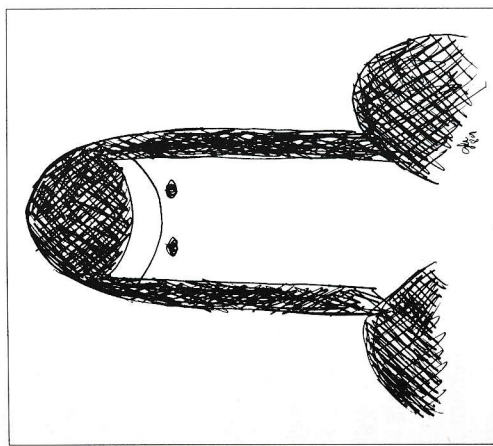

Bild: Gunilla Karlsson

Ja, man kan fråga sig: vad tåla spalterna? Numera försöker man underligt nog ännu en gång med liten kuk, stor fitta, knulla eller kanske till och med publik. När tryckpressarna spottar ut orden slår man sig till ro. Ty så effektiv är den nutida mörkläggningen att det otryckbara också är otänkt. Den begränsade uppsättning av

åsikter som vi blivit påtvingade har vi anammat som våra egna. Klarsyn och överblick som till för bara några år sedan var eftersträfvärdiga mål är idag inte bara tvekygga som begrepp, också denna strävan till insikt har blivit förbjuden. Den blinda fläcken har vuxit och upptar hela ytan. Författarna och människorna reduceras till att bli enkla redskap för makten. I ett brev i september 1769 skriver Diderot: "Vad som sårat mig var ett ord av Grimm att eftersom han inte längre kunde skriva till mig utan att säga sanningen och eftersom den gjorde mig så illa skulle han inte skriva mer."

Dessa ord beskriver början till slutet på en lång och intensiv vänskap mellan dem. "Har vi några vänner?" säger Rameaus brorson i den dialog av Diderot som bär hans namn. På frågan om man inte bör hjälpa sina vänner svarar Rameaus brorson: "Fåfång!" Den tacksamhet vi tvingas på våra vänner genom att hjälpa dem blir enligt honom en börda för dem.

Med Grimm förhåller det sig något annorlunda. Diderot önskade sig uppriktighet mellan dem och han visste att i denna uppriktighet får man ingenting gratis. Det är Grimms dubbla svek som berör Diderot verkligt illa och som hindrar vänskapen mellan dem. För det första att Grimm inte längre tror sig kunna säga sanningen till honom och för det andra den oerhörda kyla repliken visar. Så bemöter man inte sina vänner.

Den 23 april 1773 överger Grimm definitivt den litterära banan för att i stället inrätta sig som kurtisan i St Petersburg. Först slutar samtalet mellan Diderot och Grimm och när Grimm senare vänder sig emot upplysningsfilosofens tankar om kolonialism och slaveri upphör också vänskapen mellan dem.

Diderot gifte sig i hemlighet med Anne-Toinette Champion vid midnatt fredagen den 6 november 1743. Det skedde i en liten kyrka i Paris, St Pierre-aux Bœufs, i närheten av klostret Notre-Dame. Diderot var 30 år gammal och hans hustru ännu inte 27.

Hans far, den rika knivsmedsmästaren från Langres, vände sig mot äktenskapet, mesalliansen, och använde sig av hela sin makt för att förhindra det. Han lät spärra in sin son i ett kloster för att stilla hans passion. Det dröjer hela sex år innan fadern får veta att sonen är gift och far till flera barn.

Långt senare, i *Les Salons* (Salongerna) från 1767, berättar Diderot om sig själv och sitt äktenskap: "Jag anländer till Paris. Jag skulle ta min examen och installera mig bland doktorerna vid Sorbonne. På min väg möter jag en kvinna, vacker som en ängel; jag vill ligga med henne; jag ligger där; jag får fyra barn med henne; och så är jag tvungen att överge matematiken som jag älskade, Homeros och Virgilius som jag alltid bar i min ficka, teatern som jag tyckte om; alltför lycklig att ta itu med Encyclopedien som jag skulle ägna tjugo år av mitt liv."

När Rousseau skriver om Diderot: "Han har en Nanette liksom jag har en Thérèse", så ser vi på sätt och vis en helt annorlunda inställning till kvinnan.

Även om vi alla alltid talar mycket med kvinnor så har någon jämvikt mellan manligt och kvinnligt i den intellektuella miljön aldrig funnits. Men det är skillnad på vilka kvinnor vi ser omkring oss. Diderot gifte sig med en kvinna medan Rousseau som en av de första förvandlade sin hustru till en statistisk motsats: den andra hälften av mänskligheten. Rousseau kommer också att uttrycka två diametralt olika upp-

fostlingsideal: ett för kvinnan och ett annat för mannen.

Diderot publicerade tidigt, redan 1748, det nästintill pornografiska verket *Les bijoux indiscrets* och kunde således lämna den problematiken bakom sig som en genomarbetad erfarenhet. Den sexuella skillnaden mellan män och kvinnor blir för honom underordnad den sociala skillnaden. Senare i sitt författarskap kan han inte välja mellan att älska kvinnorna och att förstå dem.

Ingen som någon tid vistats vid ett svenskt gymnasium kan undgå att känna sig hemtam i den miljö som presenteras i Diderots *La Religieuse* (sv övers *Nunnan*) och detta trots att romanen utspelar sig i en klostervärld på 1700-talet. Denna miljö-mässiga likhet är så slående att de båda miljöerna för mig framstår som varandras andliga kopior.

På onsdag den 10 september 1760 skriver Diderot till Sophie Volland: "Jag har använt fördagen till att få lite ordning i min väska. Jag har tagit hit La Religieuse som jag ska arbeta vidare på om jag får tid." 16 år senare publiceras den oavslutade romanen för första gången.

Man räknar med att det i de franska klostren vid den här tiden fanns kanske 30 000 nunnor. Sedan kvinnorna avgett klosterlöfte och inträtt i en orden var det meningen att de skulle stanna i klostret livet ut. Klostren rekryterade kvinnor från familjer som skickade sina överflödiga döttrar dit för att kunna göra hemgiften större för de återstående. Det avgivna löftet, som ofta liknas vid en examen, och familjens trängande önskemål skapade det ideologiska klister som tvingade kvinnorna samman i klostermiljön. En gång antagen blev kvinnan för alltid prisgiven åt kallet.

— Ni avböjer en plats i ett kloster, måhända kommer ni att ångra att ni inte mottog den.

— Omöjligt, min herre, men jag fordrar ingenting.

— Ni vet inte vad bekymmer, arbete och nöd vill säga.

— Frihetens värde känner jag i varje fall och det tunga i ett liv, för vilket man inte är kallad."

Den första tryckta versionen av *La Religieuse* publicerades efter Diderots död och efter franska revolutionen, hösten 1796.

Nunnan, Suzanne Saulier, berättar själv i brev om sitt klosterliv och om hur klosterledningen bemöter hennes första tafatta försök till frigörelse:

"Hon öppnade, men vid min åsyn rygade hon flera steg tillbaka och ropade åt mig:

— Avfälling, förfoga er bort!

Jag drog mig ett stycke tillbaka.

— Ännu längre bort!

Jag drog mig ännu en bit längre bort.

/— — —/

— Trampa på henne, det är endast ett kadaver."

I den slutna miljö som klostervärlden på 1700-talet utgör är det praktiskt taget omöjligt att i detalj berätta om all den elakhet, all den primitiva grymhet man blir utsatt för. Diderot gestaltar i denna berättelse hur en kvinna under verklighetens tryck långsamt vaknar och blir medveten om sig själv och sin omgivning, och det är nunnan själv som beskriver sin utveckling.

Romanen är också märklig såtillvida att materialisten Diderot här beskriver hur ett politiskt medvetande tar form inom en religiös föreställningsvärld. Suzanne Saulier överger inte religionen. Man kan tvärt-

om hävda att hon uttrycker den sanna religionen samtidigt som hon gör sitt försök till uppbrott. Skenbart uppnår hon helt passivt insikt om frihetens och revoltens möjlighet. I själva verket är det så att minsta mänskliga rörelse mot klostervärlden raserar hela den sköra ideologiska överbyggnaden och klostrets inbyggare förlorar förfästet. De gråter, tar sig för pannan och försöker isolera henne. Det är detta ras som nunnan ser framför sig. Hon drabbas av sina tankar. De kommer till henne som uppenbarelser:

"En fråga jag skulle vilja göra er, min herre: varpå kan det bero, att en förtvivlad nunna aldrig, hur vilda idéer som än genomkorsa hennes hjärna, kommer på den tanken att sätta eld på sitt kloster? Lika litet som andra föll den mig in, ehuru ingenting kan vara lättare att utföra: det behövs bara, att man en dag med stark bläst går med ett ljus på en vind, i en vedbod eller i en korridor. Det finns inga brända kloster, och dock plåga vid sådana tillfällen portarna öppnas, och alla få fly bäst de kunna."

Suzanne Saulier är en fiktiv, påhittad nunna. Men hennes brev har en kuriös autentisk utgångspunkt. Diderot skrev dem och skickade dem för att lura en vän. Det berättas att han och hans vänner hade mycket roligt när de författade breven.

Det finns inga bevarade brev från Sophie Volland till Diderot och man hyser föga hopp om att någonsin finna något. Kärleken mellan Diderot och Volland är främst litterär. En tanke har framförts: Det har aldrig funnits några brev från Sophie Volland till Denis Diderot. Sophie Volland är med sin syster, sin frånvarande far och sin alltid övervakande mor en lika fiktiv figur som Suzanne Saulier. Vi får t ex aldrig veta vilken färg hon har på ögonen.

Denna tanke skulle kunna förklara några av de egendomligheter man möter när man läser breven. Det är få förunnat att till en älskarinna skriva kärleksbrev där ens egen hustru är ständigt närvarande. Breven andas också en märkvärdig tilltro, en självklarhet. Diderot behöver aldrig frukta att brevväxlingen skall upphöra på grund av tillfälliga framgångar eller enstaka motigheter. För Diderot är repliken: "Jag trodde vi skulle sluta skriva nu," otänkbar.

I båda dessa porträtt har Diderot fullbordat metamorfosen och skrivit in sig själv i kvinnor på väg att vinna insikt. Hur kunde Diderot upprepa konststycket att ömsa skinn och placera sina egna tankar i en annan kroppshydda?

Poängen i det här resonemanget ligger på en extremt hög abstraktionsnivå. Diderots tid alstrade just sådana människor som Suzanne Saulier och Sophie Volland. Diderot upptäcker den sociala kvinnan, hennes lidelser och behov, och han visar upp henne för oss. Det är det tidsbundna, realismen, som är storheten och styrkan hos Diderot.

Författaren Diderot undviker inte och negligerar inte himlen, han förklarar den. *Le Neveu de Rameau* (Rameaus brorson), inleds med orden: "Vare sig det regnar eller solen skiner så är min vana att vid femtiden gå till..." Med några få ord från händer därefter Diderot himlen dess poetiska innebörd: "Om vädret är alltför kallt eller alltför regnigt räddar jag mig in på café de la Régence."

Sedan följer en böljande dialog mellan filosofen och Rameaus brorson där argumenten glider från den ena till den andra. Initialt tror man sig ta del av en dialog mellan en seriös person och en svammelkuse. Sedan upptäcker man att de båda är invecklade i en bitter ordduell på liv och

död. Ena stunden är det Rameaus brorson som framför en ståndpunkt. Några repliker senare har filosofen med en annan formulering gjort argumentet till sitt och han riktar det mot Rameaus brorson.

Det är Rameaus brorson som avslutar samtalet. Klockan har blivit halv sex, han hör klockorna slå och konstaterar att det blivit hög tid att bryta upp. Han säger: "Men är det ändå inte sant att jag alltid är densamme?"

En tidig, för förståelsen av verket och Diderots författarskap helt avgörande replik i *Rameaus brorson* lyder på franska:

"Il n'y a personne qui ne pense comme vous, et qui ne fasse le procès à l'ordre qui est, sans s'apercevoir qu'il renonce à sa propre existence."

Och i min översättning till svenska:

"Det finns ingen som inte delar din ståndpunkt, och kritiserar den givna ordningen, utan att inse att han därmed förnekar sin egen existens."

Det kan finnas skäl att närmare granska denna enda formulering. Det har sagts att Diderot med den här utgångspunkten borde

ha övergivit sina åsikter och låtit sig inordnas i samhället eller han kunde ha provocerat fram en brytning med gemenskapen och vandrat vidare som en ensling, för att fjärran världens ondska odla sitt hat. Men här visar Diderot oss en tredje utväg.

Det är filosofen som formulerar repliken ovan. Med den svarar han på Rameaus brorson som just sagt: "Huvudsaken är att du och jag existerar, och att du och jag existerar som du och jag. Den bästa tingens ordning, enligt mitt sätt att tänka, är den som jag är del i, och åt helvete med den mest perfekta av världar om det inte finns plats för mig i den. Jag vill hellre finnas, till och med som en näsvis och oförskämd pratmakare (impertinent raisonneur), än

inte finnas alls."

Resonemanget omfattar som vi kan se två led. För det första är förutsättningen för kritiken att det som kritiserar blir bättre av att kritiserar även om det inte förändras. För det andra innebär oppositionen ett tillintetgörande av såväl det som kritiserar som den som kritiserar. Det finns med andra ord ingen värdig utgångspunkt, än mindre kan man hålla lektioner i ämnet. Diderot går långt utöver normal opposition. Han är inte en dissident som anpassar sig till en i förväg formulerad roll, som fyller ut ett utmätt utrymme.

Med ett vackert uttryck kan vi säga att Diderots kritik aldrig är systemimmanent. Hans kritik är revolutionär i den meningen att den innefattar tillintetgörandet av den egna positionen och att den inte kan inordnas i samhället. Diderots hela författarskap finns på den yttersta gränsen till vad som är uttryckbart under en viss epok. Han blev aldrig en cysa i symbiotisk förening med den organism han ympats på.

Man kan formulera samma tankegång på ett enklare sätt: Det är rätt att göra uppror.

I *l'Histoire des deux Indes* (De två Indiens historia) definierar Diderot rätten till uppror som "det legitima utövandet av en okränkbar och naturlig rättighet för den som förtrycks och även för den som inte förtrycks". Det andra ledet av tanken är nog så viktigt. Diderot uppfattade det som samhällsfördraget som en fiktion, utan egentlig grund. I det perspektivet är det likgiltigt om vi talar om en upplyst despot eller ett europaparlament valt av bara hälften av den röstberättigade befolkningen.

Man brukar säga att oförmågan att svara sig, bristen på uppror legitimerar makten, gör förtrycket rättfärdigt. Den här tanken ingår i samma ideologiska system

som ger upphov till frågeställningen: "Hur mycket lidande är vi beredda att utsätta mänskligheten för när vi vill ge den en bättre tillvaro?"

Diderot upphäver varje form av förtryck. För upplysningsfilosofen Diderot finns det inga hoppets slavfartyg som bringar välstånd i en avlägsen framtid. Hans klara och entydiga ställningstagande mot kolonialismen och slaveriet förvandlas också omedelbart till ett principiellt ställningstagande mot det politiska systemet i Europa och för upprорот.

"Fly olyckliga hottentotter, fly, göm er i era skogar! De vilda odjuren som bor där är mindre farliga än monstren under vilkas imperium ni kommer att falla. Tigern kanske kommer att förgöra er, men den kommer endast att ta ert liv. De andra kommer att ta ifrån er oskulden och friheten. Eller om ni känner att ni har mod, tag era hackor, spänn era bågar, låt era giftpilar regna över dessa främlingar. Må det inte återstå någon som kan bära nyheten om deras nederlag till deras landsmän. Men ack, ni är försvarslösa, och ni känner dem icke. De har mildheten målad i sina ansikten... men förräderiet och grymheten finns i djupet av deras själ och hjärta... Och ni, grymma européer, bli inte irriterade av min moralpredikan."

Det finns en lika egendomlig som, syns det mig, vanlig tanke i anslutning till Diderot. Det är litteraturkritikern Saint-Beuve som formulerar den. Han skriver att Diderot varken är fin eller pikant och fortsätter: "Hos Diderot är tråden avklippt; det är inte han, som talar genom sina personers mun, de är för honom inte språkrör eller komiska spratteltgubbar, utan oavhängiga och avskilda varelser, vilka handlar för egen räkning, vilka talar som det är nödvändigt för dem och vilka var och en

som sin egen individuella egendom besitter sitt temperament, sina lidelser, sina föreställningar, sin filosofi, sin stil och sin själ, stundom liksom Rameaus Brorson en så originell, så sammansatt, så hel, så levande och så vanskaplig själ, att den blir till ett oförläpigt monstrum och ett odödligt dokument i människans naturhistoria."

Den ryske litteraturforskaren Michael Bachin uttrycker i ett helt annat sammanhang och i en helt annorlunda epok en tankegång nästan identiskt lika om Fjodor Dostojevskij.

Men konversation, korrespondens och litterär produktion kan inte åtskiljas — och det är inte ett misstag när man tillsammans behandlar dessa tre aspekter av den skapande verksamheten. Det finns ett direkt samband mellan en författares politiska ställningstaganden och den litteratur han skapar. Diderots kärleksbrev finns i förlängningen av hans filosofi.

Den kritik som Rameaus brorson riktar mot filosofen har Diderot själv framfört när han i *Réflexions de l'ouvrage d'Helvétius intitulé l'Homme* (Tillbakavisande av Helvetius verk med titeln Människan) kritiserat Helvetius.

Jag påstår med detta inte att man kan identifiera Diderot med Rameaus brorson, eller att det är Diderot själv som talar med filosofens ord. Rameaus brorson är en avslutad helhet, uppbyggd kring två personer i intensivt ordkrig. Diderot är ibland den ena eller den andra, och vid andra tillfällen är han den ena och den andra av de två kombattanterna.

Det är när man ringar in dessa avbrott, eller följer dessa kast i dialogen som man får en möjlighet att komma åt det vitala tänkandet i detta författarskap, som inte bildar skola, som i varje fas är vigd åt

uppror, och som ger möjlighet till motstånd.

Låt mig visa ytterligare ett exempel på detta. I *Principes de politique des souverains* (Principer för furstarnas politik), som Diderot skriver efter sin resa till Katarina II av Ryssland, lyfter han upp Machiavelli från den lilla italienska småstaten och skriver en för oss helt modern furste. Diderot avvisar såväl upplyst despotism som det hyckleri som ligger till grund för "en realistisk politik".

Råd 51 från en avgående och luttrad regeringschef lyder:

"Ta inte initiativ till ett brott utan att ha förberett diskretion, dvs döden för den som utför det; det är så en missgärning för med sig ytterligare en. Om de mäktigas medbrottslingar tänkte väl efter skulle de inse att deras död alltid är belöningen för deras låghet." (Krigsmaterielinspektör Carl-Fredrik Algemon)

Vid sidan av några få artiklar om skönheten finns hos Diderot ingen abstrakt teori om estetik. Det han säger om skönheten växer alltid fram ur direkt praktik, ur ett samtal framfört om konstverk eller i nära anslutning till en litterär händelse. Ofta är det så att breven till Sophie Volland fungerar som ett laboratorium för idéer som senare utvecklas i andra sammanhang.

Diderot stannar inte vid att öppet skildra klassamhället som just ett klassamhälle. Samhället är den fond mot vilken berättelsen utspelar sig. Diderot utgår från verkligheten men gör i sina konstverk inga transparanser på den. Få författare har lika medvetet som Diderot undersökt det upproriska tänkandets möjligheter och de organiska samband som finns mellan politik, estetik och etik.

Hos Diderot är upprорот och den omöjliga djärvheten ständigt närvarande me-

dan den oacceptabla och alltid förnedrande kompromissen avvisas. I *Rameaus brorson*, liksom i *Jakob fatalisten* och i det uppbrott som beskrivs i *Nunnan* uppnådde Diderot något för konsten fundamentalt. Han uppfann den uttrycksform som gjorde det möjligt för honom att koncentrerat, ibland oerhört komprimerat, presentera summan av de tankar som vid ett givet tillfälle behärskade honom.

Emanuel Swedenborgs liv sträcker sig från den 29 januari 1688 till den 29 mars 1772, Denis Diderot lever från den 5 oktober 1713 till den 31 juli 1784. Jag har inte funnit några referenser mellan dem och det borde vara mer som skiljer dem än som förenar dem.

Dock, de är samtida och båda ikläder sig till en början en mekanisk materialistisk ståndpunkt som de i sina skrifter vidareutvecklar tills den briserar.

Diderot upphör aldrig att på olika sätt formulera en materialistisk ståndpunkt. I *Le Rêve de d'Alembert* (d'Alemberts dröm) säger matematikern d'Alembert:

"Och sedan pratar ni om individer, ni stackars filosofer. Sluta tänka på era individer och svara mig på detta: Finns det i naturen någon enda atom som är exakt lik en annan? Nej... Håller ni inte med om att i naturen hör allt samman med allt annat och att det inte kan finnas brott i kedjan! Så vad är det ni pratar om med era individer? Det finns inga sådana; nej, nej inga sådana. Det finns bara en stor individ och det är helheten."

Eller, när läkaren Borden i samma verk säger:

"— Organen producerar behoven, och omvänt behoven producerar organen.

/— — —/

Vi går så lite, arbetar så lite, men tänker så mycket att jag inte skulle utesluta att

människan till sist blir ett huvud.

Mademoiselle de l'Espinasse svarar:

— Bara ett huvud! Det är inte så användbart. För min del hade jag hoppats att vi med obegränsad erotik... Vilka hemska idéer ni sätter i mitt huvud!"

Eller, den berömda inledningsscenen till *Jacques le fataliste et son maître*, (sv övers *Jakob fatalisten och hans husbonde*):

"— Hur hade de träffats?

— Av en slump, som det brukar ske.

— Vad hette de?

— Vad kan det intressera er?

— Varifrån komma de?

— Från närmaste plats.

— Varthän begåvo de sig?

— Har någon reda på var han hamnar?

— Vad sa de?

— Husbonden sa ingenting, och Jakob sa, att hans kapten brukade säga att allt gott och ont, som händer oss här på jorden, står skrivet därovan.

Husbonden: Det är ett ord, som säger mycket.

Jakob: Min kapten tillade, att varje kula, som lämnar en bössa, vet sin adress.

Husbonden: Och däri hade han rätt..."

Bit för bit får sedan läsaren följa Jakobs berättelse om sina äventyr. Under berättelsens gång lyfter Diderot in hela den franska landsbygden i romanen.

Frankrike under Diderots tid och långt fram efter revolutionen 1789 var ett bondedesamhälle. Av en befolkning på ca 24 miljoner var 20 miljoner bönder. Men det var ett bondesamhälle i kris. Och krisen hade som främsta orsak samhällets organisering. Byborna övergav sina hem för att tigga i Paris. Vid mitten av seklet fanns i Paris 120 000 utblottade människor som levde i akut misär, nästan en femtedel av befolkningen på kanske 650 000 personer.

Situationen i dåtidens Paris påminner oss mycket om den misär vi idag möter i tredje världens städer. Detta förklarar t ex varför Diderot ger uppslagsordet Conte (berättelse) mindre än en halv sida i Encyclopedien medan 22 sidor ägnas Agriculture (Jordbruk).

För Diderot handlar det mer om att identifiera människorna än att förändra dem. Man kan följa hur han liksom i föregående avslöjar misären, svälten och lindandet och avvisar myten om den nöjda bonden. Det som bindersamman verket är den alltmer fördjupade innebörden i Jakobs inledande ord: är vi fria eller står allt skrivet i en stor bok däruppe?

Det är faktiskt inte så säkert att Jakobs tanke innebär att allt är förutbestämt, till exempel att det stod skrivet däruppe hur länge vi skulle leva. Om man med andra ord blir utsatt för en operation, dvs en politisk handling, som förlänger ens liv, såg 10, såg 20 år, och därmed tror sig ha upphävt Jakobs tänkande har man fel. Poängen med Jakobs tanke är att inga mänskliga handlingar i denna världen kan upphäva den. Hästen löper ändå iväg till galgbacken.

Nu finns en paradoxal och fullkomligt befängd likhet mellan Diderot och Swedenborg. Båda löser problemet med determinismen inom en mekanisk materialistisk ståndpunkt. De gör detta på fundamentalt olika sätt vars enda likhet är att de båda bryter upp ett tankesystem.

Den ene, Swedenborg, kastar sig ut i religiösa uppenbarelser, den andre, Diderot, tvingar sig vidare, inte genom teorin, inte genom de estetiska lösningar han presenterar i sina skönlitterära verk, utan genom att han arbetar sig igenom ett politiskt ställningstagande.

Det är Diderots politiska ställningsta-

gande som slår ut i litteraturen. Det problem som Jakob Fatalisten ställer oss inför kan inte avfärdas som för människorna betydelselöst. Vi förstår insatsens betydelse för Diderot när vi ser att hela hans moraliska sökande består i att hitta på orsaker till att leva.

Normalt använder vi akademiska uppsatser för att tillägna oss fakta av typen:

Onsdagen den 9 september 1772 gifte sig Denis Diderots dotter, Angélique;

Breven från 1772 är de sista som utväxlas mellan Denis Diderot och hans bror;

Diderot äkte hem till Langres vid fem tillfällen: 1741, 1742, 1754, 1759, 1770;

Senast fredagen den 18 juli 1784 flyttade Diderot till rue de Richelieu. Familjen avgjorde flytningen mer med tanke på att kunna arrangera en anständig begravning för filosofen än med tanke på hans hälsa. Prästen i det förra kvarteret skulle troligen vägra utföra gravsättningen.

Vi kan också inhämta att Diderot den första maj 1765 säljer sitt bibliotek till Katarina den II av Ryssland och att han den 8 oktober 1773 anländer till Sankt Petersburg för att besöka henne.

Vad gäller Denis Diderot finns hela tiden ett nära samband mellan biografiska detaljuppgifter och det verk han skapar. Diderot hade i motsats till t ex Rousseau inte något egentligt umgänge i de fina salongerna. Vi ser att han inte ens förmår hålla sig på det artighetsavstånd som tillkommer en i borgerligt hänseende underställd när han träffar Katarina den II av Ryssland. Han skrattar, slår sig på knäna, klappar henne burdus i ryggen, slår henne på knäna och pratar på som om ingenting skulle skilja dem åt. Ingenstans läser vi att han skulle ha kapitulat villkorslöst för Katarina II:s smicker. När vi sedan följer honom vidare på resan tillbaka till Frank-

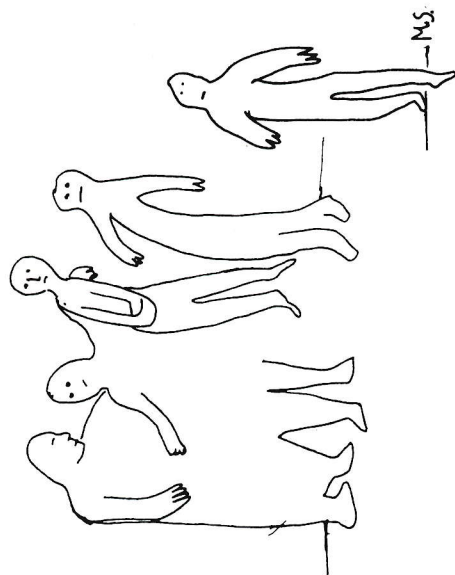
rike märker vi att hans attityd hårdnat. Vid sällsynta tillfällen kan vi i dessa uppsatser också finna andra kvaliteter. Jørgen Kongsbak Mørk har i en specialuppgift för romanska institutet vid Köpenhamns universitet, *Diderots samfundsteori*, kartlagt hur Diderot vad gäller samhällssyn, moral, lagstiftning och styrelseform med en förvånansvärd konsekvens

Litteratur:

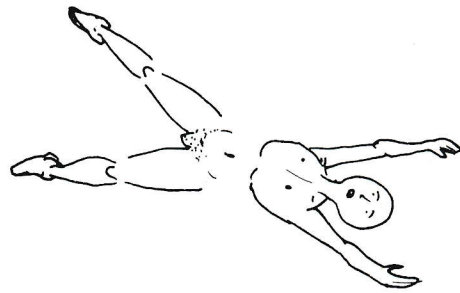
1. Denis Diderot. Brev till Sophie Voland. Översättning och förord Olof Nordberg. Atlantis 1988. 400 s. ISBN 91 7486 449 1
2. Chouillet Jacques. Denis Diderot — Sophie Volland. Un dialogue à une voix. Champion 1986. 173 s.
3. De Fontenay Élisabeth. Diderot ou le matérialisme enchanté. Livre de poche 1981. 254 s.
4. Diderot Denis. Jacques le fataliste et son maître, présenté par Jean Du-tourd. Livre de poche 1961. 286 s.
5. Diderot Denis. Jakob Fatalisten, Landsvägliv, kärlekshandel och kroganekdoter från mitten och senare hälften av 1700-talet i Frankrike. Översättning och inledning av David Sprengel. Bonniers 1925. 379 s.
6. Diderot Denis. Le neveu de Rameau, suivi de six œuvres philosophiques. Livre de poche 1966. 511 s.
7. Diderot Denis. Nunnan, Skuggbilder ur franskt klosterliv omkring 1750-1760. Översättning och inledning av David Sprengel. Bonniers 1925. 278 s.
8. Diderot Denis. Œuvres Esthétiques. Garnier 1988. 845 s.
9. Diderot Denis. Œuvres Philosophiques. Garnier 1964. 649 s.
10. Diderot Denis. Œuvres Politiques. Garnier 1963. 523 s.
11. Diderot Denis. Rameau's Nephew. D'Alembert's Dream. Translated with Introductions by Leonard Tancock. Penguin Classics 1978.
12. Diderot Denis. Skådespelaren och hans roll. (Paradoxe sur le comédien) Prisma 1963. 92 s.
13. Guyot Charly. Diderot. Seuil 1986. 190 s.
14. Kempf Roger. Diderot et le roman ou le démon de la présence. Seuil 1976. 252 s.
15. Lefebvre Henri. Diderot ou les affirmations fondamentales du matérialisme. L'arche éditeur 1983. 252 s.
16. Mørk Jørgen Kongsbak. Diderots samfundsteori. Specialopgave, Københavns Universitet, Romansk Institut, maj 1980. 83 s.
17. Wilson Arthur M. Diderot. Sa vie et son œuvre. Bouquins 1985. 808 s.

Dikt

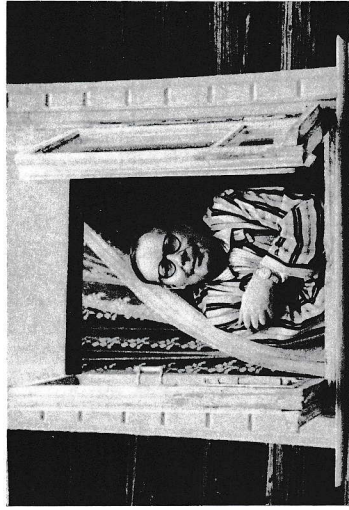
av Helena Looft
Ill. Marianne Svensson

Jag la ner mina vapen
och min röst
för att få stanna
på min plats i en gemenskap
som var villkoret för att jag höll ihop
Jag gav inte bort mina ord
ni fick köpa dem dyrt
och de var värda sin vikt i guld
De påståenden jag fick i gengäld
snodde sig runt mitt huvud
och gjorde er ganska förbryllade
Jag satte mig ner med min räknepok
och löste alla ekvationerna fel
det var med flit förstås
för jag ansågs alltid som ett flitigt barn
Sen gick jag ut
utan att vända mig om
och föll:
ingen hade talat om för mig
att världen
utanför
inte fanns kvar
eller hade den aldrig funnits
jag skrapade i alla fall knäna
på något

Nikolaj Zabolotskij – en rysk poet presenteras

Nikolaj Zabolotskij sommaren 1957

Jonas Hansbo presenterar Nikolaj Zabolotskij vars dikter uppmärksammats i två färska svenska urval av rysk lyrik, och dennes självbiografiska berättelse om sitt möte med GULAG.

Nikolaj Zabolotskij föddes den 7 maj 1903 i Kazan, son till en agronom. Efter en kort tids studier i Moskva för han 1921 till Leningrad där han började på Pedagogiska institutet. 1925 tog han examen och gjorde året därpå militärtjänst. Han började publicera dikter och gjorde även bearbetningar av bl a Rabelais "Gargantua" i olika tidskrifter för barn.

År 1929 kom Zabolotskij's första diktsamling "Spalter", som gjort honom till ett av den ryska lyrikens stora namn. Handlingen utspelas i Leningrad – på stadens enkla restauranter eller något av dess bagerier, på marknaden eller på något danshak. Huvudpersonerna kan vara hyrkusk eller ungdomskommunist, badande kvinnor eller kringvandrande musikanter. Zabolotskij står vid sidan av, men är likväl fylld av passion för de objekt han betraktar; han idealiserar lika litet som han målar i svart. I "Spalter" är det NEP-tidens – den nya ekonomiska politikens – Ryssland som porträtteras:

Rörelse

Se droskkusken! Som på en tron
sitter han. Skruden är av vadd
Och skägget som på en ikon
är prydligt lagt, klingar av mynt.
Först svänger hästen som med armar.
Han sträcker ut sig raklång sen
som en stor lake. Men så blixtrar
under den blanka buken åtta ben.
(Övers. Gustav H. Karlsson)

Den samtida sovjetiska kritiken tog skarpt avstånd från Zabolotskij's dikter. Han anklagades för "infantilism" och politisk omognad. En stor del av den endast 1200 exemplar stora upplagan av "Spalter" blev indragen och makulerad.

1930 ingick Zabolotskij äktenskap med Jekaterina Klykova. De fick sonen Nikita 1932 och dottern Natalja 1937. 1933 publicerades hans långa diktverk "Jordbrukets triumf". Ryssland höll just på att genomgå kollektiviseringen med katastrofala följder för bönderna och jordbruket,

vilket inte kunde undgå att avspeglas i Zabolotskij's poem. I artikeln "Den socialistiska realismens poesi" skrev kritikern Malachov att Zabolotskij's diktning "hål-ler på att draperas i den revolterande småborgarens reaktionära protest mot den segrande socialismen".

En period av tystnad kring Zabolotskij följde. 1937 föreföll hans situation börja ljusna. Han lyckades detta år publicera en ny diktsamling med titeln "Den andra boken". Här är poetsens utveckling från "Spalternas" expressionism mot en mer klassisk och väklingande dikttydlig. Här finns också starka inslag av Zabolotskij's naturfilosofi, hans panteism. Kritiken mot Zabolotskij och dikterna i "Den andra boken" blev hätsk. Han anklagades för att vara "en idealist på krigsstigen" och för att isolera sig politiskt. Denna gång var kritiken allvarligare; tiden var inte längre vegetarisk, för att låna ett uttryck av Anna Achmatova.

I början av 1938 blev Zabolotskij arresterad. En sk Specialdomstol dömde honom utan rättegång till fem år i Korrek-tionsläger för "kontrarevolutionär trotskistisk verksamhet". Det står idag klart att anklagelserna mot Zabolotskij grundades på den litterära kritiken av hans dikter. I synnerhet skallen pogromkritiker vid namn Lesjutjevskij ha spelat en ödesdiger roll i sammanhanget.

"Berättelsen om min arrestering" skrev Zabolotskij år 1956, efter Kristusjovs tal och s.k. avslöjande av personkulten på den tjugonde partikongressen. Den börjar med Zabolotskij's arrestering 1938 och slutar 1939 då tappan mot lägre i Komsomolsk-vid-Amur är fullbordad. Här blev Zabolotskij kvar till maj 1943. Därefter arbetade han på Altajlägret i Kulundistjärpen med att bryta soda. Efter en hjärtattack

befriades han från tyngre arbete, och hans familj tilläts förena sig med honom. I mars 1945 förflyttades han till Karaganda, och från och med i maj 1946 fick han och familjen tillstånd att återvända till Moskva. Zabolotskij överlevde alltså läger-tiden och var i det avseendet lyckosam, ehuru en fysiskt bruten man.

Efter återkomsten till Moskva ägnade Zabolotskij sig främst åt översättningar. Speciellt kan nämnas Sjota Rustavellis klassiska georgiska diktepos "En riddare i tigerfäll", som i Zabolotskij's språkdräkt har blivit den ryska standardversionen. Han återuppräktades i författarföreningen och fick ut två nya diktsamlingar, 1948 och 1957. Nikolaj Zabolotskij avled i Tarusa den 14 oktober 1958, endast 55 år gammal. Han rehabiliterades postumt 1963.

Berättelsen som nedan följer publicerades för första gången i Sovjet 1988 i den lilla, men utmärkta lettiska tidskriften "Daugava" som ges ut på ryska.

Litteratur:

På ryska:

Istorija moego zaključienija, Nikolaj Zabolotskij, Daugava 3-1988

N. A. Zabolotskij, Moskva-Leningrad, 1965

Nikolaj Zabolotskij, Washington, 1965

På engelska och svenska:

Poets on Street Corners, Olga Carlisle, New York, 1968

Rysk dikt från 200 år, Gustav H. Karlsson, 1989

Från Derzjavin till Brodskij, Hans Björkegren och Lars Erik Blomkvist, 1989

Berättelsen om min arrestering

av Nikolaj Zabolotskij

Ill: Gunilla Karlsson,

Marianne Svensson

I

Detta hände i Leningrad den 19 mars 1938. Sekreteraren för Leningradavdelningen av Sovjetunionens författarförbund, Miroslav Miroslavitsj, bad mig att titta in i ett brådskan- de ärende. I hans kabinetts mitt två för mig obekanta män klädda i uniform.

—Dessa kamrater vill tala med er, sade Miroslavitsj. En av de båda männen visade mig sin legitimation som medarbetare vid NKVD.

—Vi skulle helst vilja tala med er i ert hem, sade han. I en bil som stod och väntade åkte vi hem till mig vid Gribojedovkanalen. Min hustru låg sjuk i halsfluss inne på mitt rum. Jag förklarade före henne vad saken gällde. NKVD-männen visade mig sin arresteringsorder. Så långt har det alltså gått, sade jag och omfamnade min fru i det jag visade henne ordern.

Så började husundersökningen. De fylldes två resväskor med manuskript och böcker som konfiskerades. Jag tog farväl av min familj. Min yngsta dotter var 11 månader gammal när detta hände. Då jag kysste henne, jollrade hon för första gången fram ordet "pappa!". Vi gick ut i korridoren och fortsatte mot dörren ut till trapp-

huset. Här sprang min hustru ifatt oss och gav ifrån sig ett skri av fasa. Vi skildes i dörren.

Jag blev förd till Utrednings- och rannsagningshäktet (DPZ), som var förbundet med det sk Stora huset på Litejnyjprospekt. Här blev jag kroppsviserad och fråntagen min resväska, halsduk, hängslen och krage, varefter man avlägsnade metallknapparna från min kavaj. Därefter blev jag inlåst i en cell i miniatyrformat. Efter ett tag fick jag order om att lämna mina saker i ytterligare ett annat rum, och blev sedan förd längs korridorerna till förhör.

Det var början på ett förhör som skulle fortsätta utan avbrott i närmare fyra dygn. På de första inledande fraserna följde svordomar, skrik och hotelser. På grund av att jag vägrade erkänna mig skyldig till några som helst brott, fördes jag ut från det allmänna förhörssrummet. Från och med nu fortsatte förhöret i undersökningsdomare Lupandins, och hans ställföreträdare Merkurjovskij. Den sistnämnda hade kallats in för att bistå NKVD-folket. De hade vid denna tid fått svårt att hinna med

alla ärenden på grund av att så många människor hade arresterats.

Mina förhållanden insisterade på att jag skulle erkänna mina brott mot Sovjetmakten. Eftersom jag inte kände till några dylika brott hade jag naturligtvis ingenting att erkänna.

—Vet du vad Gorkij sa om fiender som vägrar ge upp? frågade förhållanden.

—Att man förintar dem!

—Detta har ingen relevans i mitt fall, svarade jag.

Dessa appeller till Gorkij upprepades varje gång någon utomstående förhållande gjorde entré i kabinetts mitt och fick veta att man förhörde en författare.

Jag protesterade mot att jag olagligen arresterats och mot det grova sätt man bemötte mig, mot skrikandet och svordomerna. Jag stödde mig härvid på de rättigheter som jag i egenskap av sovjetmedborgare åtnjöt enligt konstitutionen.

—Den sovjetiska konstitutionen upphör att gälla på denna sida av vår tröskel, svarade förhållanden hånfullt.

De första dagarna förekom inget våld. Istället försökte man bryta ned min moral och trötta ut mig fysiskt. Jag fick ingenting att äta, inte heller fick jag lov att sova. Förhållanden bytte av varandra, medan jag i dygn efter dygn tvingades sitta orörlig framför deras skrivbord. Från andra sidan väggen, dvs från grannrummet, kunde jag ibland höra hur någon desperat skrek och klagade. Så småningom började mina ben att domna. In på det tredje dygnet måste jag sparka av mig skorna eftersom smärtan i mina fötter höll på att bli outhärdlig. Mitt medvetande började för- dunklas och jag fick anstränga mig till det yttersta för att svara förnuftigt och inte falla orättvisa omdömen om de personer frågorna gällde. Förhöret avbröts för öv-

rigt med jämna mellanrum då vi satt tysta. Förhållanden kunde sitta och skriva något, och jag passade då på att försöka slumra till, men blev genast väckt av honom.

Under förhörets gång fick jag klart för mig att NKVD försökte få ihop underlag till en rättegång mot någon slags kontrarevolutionär litterär organisation. Till ledare för denna organisation hade man för avsikt att utnämna N.S. Tichonov, och en rad Leningradförfattare skulle figurera som dess medlemmar. Följande hade redan arresterats: Venedikt Livsits, Jelena Tager, Georgij Kuklin, eventuellt Boris Komigov, ytterligare några och så jag själv. Jag blev enträget utfrågad om vissa uppgifter gällande Fedin och Marsjak. Gång på gång nämndes namnen N.M. Olejnikov, T.I. Tabidze, D.I. Charms och A.I. Vvedenskij; poeter som jag sedan länge känt och vars litterära intressen jag delade. Som särskilt komprometterande för mig anfördes mitt poem "Jordbrukets triumf", som Tichonov hade låtit publicera i tidskriften "Zvezda" 1933. Man läste också upp de för mig avslöjande "vitnesmål" som Livsits och Tager avgivit, men jag fick aldrig lov att själv läsa dessa. Jag krävde att få ställas öga mot öga med Tager, men inte heller det tilläts.

In på det fjärde dygnet började jag till följd av all nervanspanning, hunger och sömnbrist att sakta men säkert förlora om- dömesförmågan. Jag minns hur jag själv började skrika åt förhållanden och hota dem på olika sätt. Jag började få hallucinationer. T ex kunde jag på kabinetts vägar och parkettgolvet se några slags figurer som rörde sig fram och tillbaka. Jag erinrar mig, att jag vid ett tillfälle tyckte mig sitta inför en hel armad av förhållanden. Jag kände ingen fruktan för dem utan endast

förakt. Inför min ögon bladdrade de i en endast i min fantasi existerande foliant, på vars sidor ständigt nya bilder visade sig för mig. Utan att fästa min uppmärksamhet på något annat, förklarade jag för förhörsledarna vad dessa bilder föreställde. Jag har idag svårt att definiera mitt dåvarande tillstånd, men jag minns att jag kände en inre triumf över att dessa människor misslyckats i sitt uppsåt att få mig att förlora min heder. Uppenbarligen brann ännu mitt medvetande med svag låga, eftersom jag fortfarande kan komma ihåg allt detta.

Jag vet inte hur länge detta pågick. Till slut blev jag inknuffad i ett annat rum. Bedövad av ett slag bakifrån segnade jag ner och var på väg att resa mig då jag fick ett nytt slag, denna gång mitt i ansiktet. Jag förlorade medvetandet. Jag vaknade till liv halvtkvävd av vatten som någon hällde över mig. Någon lyfte upp mig och så — föreföll det mig — började man slita av mig mina kläder. Jag förlorade åter med-

som stod i ett hörn, och med hjälp av denna, som jag använde som en pik, för-svarade jag mig så gott det gick. Faktiskt lyckades jag strax jaga iväg männen från celldörren. För att få bukt med mig tvingades de dra fram en brandslang till dörren och koppla på vattnet. Vattenstrålen slog mig med stor kraft och skällade min kropp. Med hjälp av strålen pressade de in mig i ett hörn, och efter viss möda kunde en hop av dem ta sig in i cellen. De misshandlade mig brutalt, sparkade mig med sina stövlar. Efteråt skulle läkarna förvänas över hur mina inre organ hade klarat sig, så stora var de yttre spår av misshandeln.

Jag vaknade av en fruktansvärd smärta i högerarmen. Jag låg med bägge armarna på ryggen fastbunden mot sängens tvärstänger. En av tvärstängerna hade borrar sig in i armen och plågade mig förfärligt. Jag fick för mig att rummet höll på att fyllas med vatten, att vattenytan steg allt högre och högre, och att jag inom ett ögonblick skulle dränkas. Jag skrek av ångest och värdade om att någon guvemör skulle ge order om att jag omedelbart skulle släppas fri. Detta fortgick i all oändlighet. Mitt medvetande grumlades. Jag kommer ihåg att jag vaknade till liv lig-gande på en träbräda. Allt var fuktigt runt omkring, mina kläder var fullkomligt dyngsura. Bredvid låg min kavaj slängd, också den genomblöt och tung som en sten. Sedan minns jag liksom i en dröm att några människor släpade runt mig över en gårdspan. När jag åter kom till sans hade jag hamnat på fängelsets dårhus.

Fängelsesjukhuset vid Institutet för rättspsykiatri låg inte långt från rannsak-ningshäktet. Här tillbringade jag ungefär två veckor om jag inte missminner mig, först på stormavdelningen och sedan på den öppna avdelningen.

Mitt tillstånd var allvarligt. Jag var psy-kiskt omtumlad och på gränsen till otill-räknelig. Jag var fysiskt nedbruten av all misshandel, hunger och sömnbrist. Men likväl fortsatte en rest av mitt medvetande att brinna på sparlåga, eller återvände till mig under vissa perioder. Jag minns tex väl hur sjukssystem ängslades då hon tog av mig kläderna, att hennes händer skälv-de och läpparna darrade. Jag kan inte dra mig till minnes vilken behandling jag fick under den första tiden. Jag minns bara att jag fick dricka någon grumlig vätska, som fick mitt huvud att bli som av trä och förlora känslan. I början, i ett anfall av ångest, skyndade jag mig att berätta för läkarna om vad som hade hänt mig. Men de upprepade hela tiden samma sak: Ni måste bli frisk och lugna ner er för att kunna göra er själv rättvisa under den förestående rättegången. Sjukhuset var min tillflyktsort under dessa dagar, och även om läkarna inte direkt gav mig någon behandling så plågade de mig åtminstone inte. Jag minns bland andra doktor Gonta-rev och syster Keltjevska (hennes för-namn var Nina, fadersnamnet minns jag inte).

Bland patienterna kommer jag ihåg en mentalsjuk som brukade ställa sig vid min huvudgård och, härmade en megafon, hylla Stalin med sin tordönsstämma. En annan sprang runt på alla fyra och skällde som en hund. Det var människor som hade fått sina nerver helt förstörda. Hos andra yttrade sig vansinnet blott stundtals. Van-ligtvis var de tysta och visade endast upp sarkastiska leenden och gester, eller så låg de orörliga på sina bäddar.

Efter några dagar började jag återfå mitt lugn och insåg med fasa, att jag snart skulle tvingas återvända till tortyrkamma-ren. Detta inträffade under en av läkarun-

dersökningarna. På läkarens fråga, var alla blåmärken på min kropp kom ifrån svarade jag, att jag hade ramlat och slagit mig. Läkarna förstod omedelbart att jag åter var vid sunda väskor och att jag, för att inte försämrade min situation, inte längre ville anklaga förhållningarna. Men jag var fortfarande mycket svag och i psykisk obalans, flämtade av smärta vid varje andetag, och detta sköt för några dagar upp min utskrivning.

När jag återvände till fängelset, väntade jag mig att jag åter skulle tas till förhör och hade förberett mig på det värsta, bara jag inte förtalade mig själv eller någon annan. Jag blev emellertid inte tagen till förhör, utan knuffades in i en av de allmänna cellerna som var överfylld av fångar. Cellen var stor, avsedd för 10-15 personer, med en gallerdörr som vette ut mot korridoren. I rummet befann sig 70-80 personer, men det kunde hända att där var upp till 100 samtidigt. Jag minns hur jag förbluffades av den stank och det moln av ånga som trängde ut från cellen i gången. Dörren slog så mödosamt igen bakom mig, och jag befann mig bland en hop människor som stod tätt intill varandra eller som i små grupper satt huller om buller över hela cellen. När man fått reda på att nykomlingen var författare, talade mina grannar om att det fanns andra författare i cellen. Strax fördes P.N. Medvedev och D. I. Vygodskij fram till mig. Då de fick syn på mig i min beklagansvärda situation ordnade de plats åt mig i ett hörn. Sålunda började mitt liv i fängelset i ordets egentliga betydelse.

De flesta fria människor skiljer sig från icke fria med vissa gemensamma karaktäristiska drag. De är relativt självsäkra, besitter ett visst mått av självkänsla och reagerar lugnt och adekvat på det som sker runtomkring... Under mina år i fängelse noterade jag hur den genomsnittliga fången, som utan någon som helst grund berövs friheten, och som förmedrats, förolämpats, skrämts och bringats ur fattning, en av den fantastiska verklighet han ställts inför, allt som oftast förlorade de särdrag han hade haft som fri. Som en snärjd hare för han hjälplöst runt i fruktlösa försök att bevisa sin oskuld, darrande av skräck inför obetydliga missfoster som mist all likhet med människor. Han misstänkte allt och alla, han förlorade tron på de människor som stod honom närmast och vad mer är visade han därvid själv upp de mest primitiva karaktärsdrag som tidigare legat i det fördolda hos honom. Redan efter några dagars bearbetning i fängelset började drag av slavmentalitet framträda hos den arresterade, och de lögner som påbörjats honom slog rot i hans eget upprörda och darrande inre.

Rannsakningshäktet, där fångarna hölls inlåsta under förundersökningen, var bara början på denna andliga nedbrytningsprocess. Här kunde man se prov på alla slags former av förtvivlan: man stötte på likgiltig hopplöshet, konvulsiv eufori och cynisk likgiltighet inför allt, inklusive det egna livet. Det var märkligt att betrakta alla dessa stackars pinade människor som än grät, än förlorade medvetandet, än darrade av skräck. Jag fick höra att författaren Adrian Piotrovskij, som hade suttit i min cell inte långt före mig, av sitt lidande hade förlorat all likhet med en människa.

Han hade sprungit runt i cellen, rivit sitt bröst med en spik och på nätterna hade han gjort skamligheter inför ögonen på alla cellkamraterna. Men rekordet i detta avseende slog med all sannolikhet Valentin Stenitj, som satt inspärrad i granncellen. Enligt vad fångarna berättade, hade denne, som i friheten gällt för estet, snobb och gourmet, genast kommit på god fot med undersökningsledaren. För ett paket cigarett skrev han under vilka angivelser som helst. För rättsvisans skull bör nämnas, att det vid sidan av dessa människor också fanns andra, som till priset av stora vederbörliga förmått behålla sin människovärdighet. Dessa hederliga människor hade före sitt arresterande ofta varit små och obetydliga kuglar i samhällsmaskineriet. Mer betydelsefulla herrar däremot, visade sig i fängelset inte sällan vara ynkryggar. Fängelset sållade agnarna från vetet, men inte i den mening som Zakovskij och hans överordnade önskade.

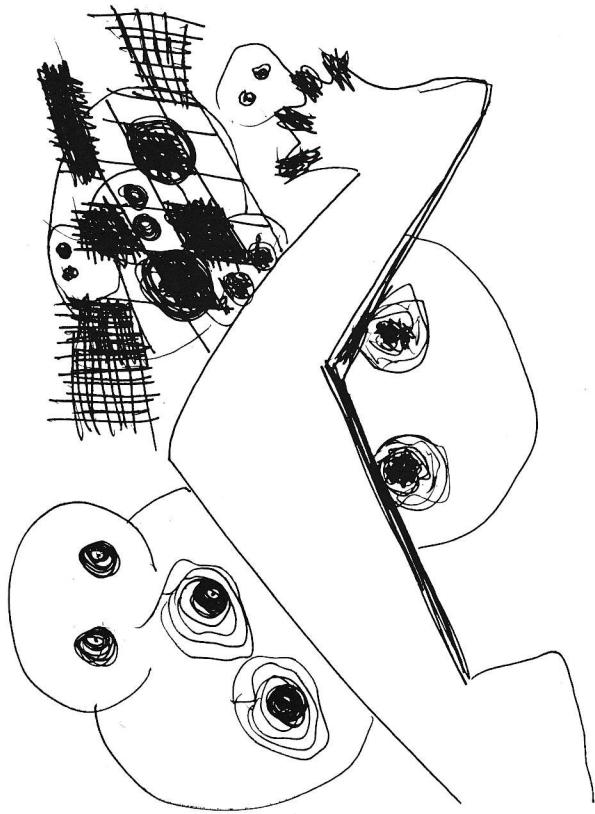
Hela nedbrytningsprocessen ägde rum inför allas ögon. I cellen kunde man inte ens ett ögonblick vara för sig själv. T o m naturbehoven måste utträttas på en öppen toalett i cellen. Den som ville gråta måste göra det öppet inför alla och naturliga skamkänslor tiödbubblade plågorna. Om någon ville ta livet av sig, gömde sig denne på natten under täcket, bet ihop tänderna och försökte öppna sina vener med en glasskärv, men detta fick någon av cellens sömnlösa syn på och han och hans kamrater kunde snabbt avvärja självmordskandidaten. Detta liv inför allas åsyn var en extra börd, men samtidigt hjälpte det många att stå ut med sina plågor.

Den cell jag hamnat i liknade en gigantisk, ständigt prasslande myrstack. Hela dagarna trampade folk runt vid varandras sidor, andades in dunsterna från främman-

de kroppar, klev över liggande människor, grälade och försonades, grät och skrattade. Här blandades de rena förbrytarna med de politiska fångarna. Åren 1937-38 var de politiska fångarna tio gånger fler än de kriminella, och därför uppträdde de senare försvunna och osäkert. I lägren var de våra herrar, men i fängelset märktes de knapp. I ledningen för cellen stod den av oss valde celläldsten vid namn Getman. Han bestämde vårt dagsschema. I enlighet med den tid vi befunnit oss i fängelset fördelade han cellplats, dvs vem som skulle sova och sitta var. Han fördelade maten och såg till att ordningen hölls.

När vi skulle lägga oss för att sova krävdes det stor samordning och disciplin. Det var så ont om plats att vi måste lägga oss på sidan alldeles intill varandra, och inte samtidigt utan från två olika håll. Förberedelserna inför natten skedde på celläldstens order. De var en fantastisk syn av samstämda och exakt beräknade rörelser och omplaceringar. De hade utarbetats av flera generationer fångar, som hade tvingats leva tätt hoppressade med andra människor och som undan för undan fört sina vanor i arv till nykomlingarna.

Om dagen förde cellen ett lojt och enahanda liv. Ett obetydligt vardagsbestyr som att sy i en knapp, laga ett trasigt klädesplagg eller gå på toaletten blev här till ett stort problem. För att tex gå på toaletten måste man stå i kö i minst en halvtimme. Det enda som gav omväxling i dagsrutinen var frukost, lunch och middag. I häktet var maten relativt bra, fångarna behövde inte gå hungriga. En annan slags förströelse var visitationerna. De genomfördes med jämna mellanrum och var till sin karaktär förmedlande. De gav endast till viss del resultat, ty varje fånge kände till totalt sätt att gömma sin nål

eller pennstump, för att inte tala om sina mest värdefulla sakerna: en pennkniv eller ett rakblad. På dagen blev fångarna nästan aldrig tagna till förhör.

Förhören började på natten. Då lystes tortyrkammarna i flervåningshuset på Ljutejnijprospekt upp av hundratals lampor, och hundratals furirer, löjmanter och kaptenen inom säkerhetstjänsten började tillsammans med sina assistenter ta itu med de förestående arbetsuppgifterna. Byggnadens jättelika stensatta gårdsplan, mot vilken kabinetternas öppna fönster vette, fylldes av stönanden och hjärtskärande skrin från människor som blev mörbultade. Då ryckte alla i cellen till som om de plötsligt fått en elektrisk stöt, och i fångarnas ögon syntes åter en stum fasa. För att dämpa skriken körde man vanligen ut stora lastbilar och lät motorena stå på. Men bortom motorens oväsen målade vår fantasi upp något obесkrivligt vilket spände våra nerver till bristningsgränsen.

Ibland blev någon av fångarna tagen till förhör. Vid kallelsen gick det till på följande sätt:

—Ivanov! skrek fångvaktaren och närmade sig gallret.

—Vasilij Petrovitj, skulle vederbörande då svara med sitt namn och fadersnamn.

—Till förhör!

Fången fördes sedan ur cellen, blev visiterad och genom korridorerna tagen till NKVDs byggnad. I varje korridor fanns det en trähytt som kunde stängas till ljudtätt, vilken liknade ett skåp eller en telefonhytt. De var avsedda för att undvika möten mellan fångar som samtidigt skulle passera genom korridoren. Då stötte man vanligtvis in den ene i någon av dessa hytter, där denne fick vänta tills man fört den andre vidare.

Med jämna mellanrum kom de som förhörtas tillbaka till cellen, ofta i ett tillstånd av sådan sinnesfrånvaro att de föll i våra armar när de knuffades in. Andra fick

nästan bäras in, och dessa stackare måste vi sköta om, badda med kalla kompresser och ge vatten att dricka. Förresten var det inte ovanligt att den som blivit tagen till förhör aldrig återvände till cellen; då kom endast fångvaktaren tillbaka efter den fångnes saker.

Alla som vid förhören inte uppförde sig som förhørsledaren önskade, dvs helt enkelt de som inte ville baktala andra, fick utstå hån och misshandel.

D.I. Vygodskij, en absolut hederlig människa och begåvad författare som redan kommit upp i åren, blev av förhørsledaren sliten i skägget och spottad i ansiktet. Min cellgranne, en sextioårig professor i matematik, som led av en leversjukdom (hans efternamn minns jag inte längre) blev av sin sadistiske förhørsledare tvingad att i timalts stå på alla fyra för att hans leversjukdom skulle förvärras och framkalla olidliga smärtor. En gång då jag var på väg till förhör, blev jag av misstag inknuftad i fel kabinett där jag blev vittne till hur en ung och vacker kvinna gav sin förhørsledare en örfil varpå denne grabbade tag i hennes hår, slet ner henne på golvet och började sparka henne. Jag blev omedelbart förd ur rummet, men bakom mig kunde jag en lång stund höra kvinnans fasansfulla skrin.

Hur förklarade då fångarna denna flagranta förvanskning av rättsprocessen, denna omänskliga tortyr och misshandel? De flesta var övertygade om att man på fullt allvar tog dem för stora förbrytare. Det berättades om en stackare som varje gång han misshandlades brukade skrika: "Leve Stalin!" Två friskisar brukade pryda honom med gummibåtonger inlindade i tidningssapper, och medan han vred sig i plågor prisade han Stalin i hopp om att på så sätt visa sin rättrogenhet. De som besatt

det största måttet sunt förnuft hade en svag aning av vad som skedde, men självklart fanns det även andra som inte stod långt från sanningen. Men ingen av dessa pinade och terroriserade människor hade mod nog att dela sina tankar med varandra, eftersom de inte utan skäl antog att det fanns spioner och angivare i cellen, såväl fria sådana som bland oss fångar. Hos mig mognade alltmer en märklig förvissning om att vi befann oss i händerna på fascister, som mitt framför näsan på vår regering hade kommit på en metod att utrota sovjetmedborgare genom att verka i själva kärnan av det sovjetiska rättsväsendet. Denna teori delgav jag en partiveteran som jag delade cell med, och med förfäran i blicken erkände han att han trodde samma sak, men att han inte hade vågat berätta det för någon. Och verkligen, hur skulle vi annars förklara alla de hemskheter som drabbade oss sovjetmänniskor, uppfostrade i en anda av hängivenhet mot socialismen? Först nu, arton år senare, har livet visat mig i vad vi hade rätt och i vad vi bedrog oss....

Efter att jag hade återvänt från sjukhuset blev jag lämnad ifred och under en lång period slapp jag förhör. När de trots allt började igen – det blev ytterligare några stycken – förekom inte längre någon misshandel, utan man begränsade sig till de rutinmässiga hoten och svordomarna. Jag stod fast vid mitt och undersökningen rörde sig inte ur fläcken. I augusti fick jag till slut order om att inställa mig "med mina tillhörigheter" och blev förflyttad till Kresty-fängelset.

Jag minns denna varma dag, då jag iklädd en doffelkappa och med ett knyte kläder under armen fördes till en av Krestys små celler, avsedd för två personer. Där satt likt indiska avgudabilder tio nak-

na människofigurer på huk längs cellväggarna. De var helt genomsvettiga av den plågsamma värmen. Efter att ha hälsat klädde jag av mig och satte mig bredvid dem som nummer elva i ordningen. Snart hade det bildats en stor blöt fläck av svett på stengolvet under mig. Så började min tid i Kresty.

I cellen stod en järnsäng. I den sov en gammal kapten i Norra havsflottan som var vår allmänt erkände celläldste. Han kunde inte längre gå eftersom hans ben hade blivit sönderslagna under ett förhör i Archangelsk. Den gamle sjöbussen, van att se döden i ögonen, hade blivit hjälplös som ett barn.

I Kresty blev jag inte förhörd, tydligen var undersökningen avslutad. Utfodringen försämrades nu radikalt och abrupt, och hade vi inte haft rätt att köpa mat för egna pengar hade vi fått halvsvälta.

I början av oktober fick jag på papper besked om att jag av en Specialdomstol (dvs utan rättegång) blivit dömd till fem års lagervistelse "för trotskistisk kontrarevolutionär verksamhet". Den 5:e oktober meddelade jag min hustru detta, och jag fick tillstånd att träffa henne; jag kunde räkna med att jag snart skulle skickas iväg.

Mötet ägde rum i slutet av månaden. Min fru uppträdde behärskat trots att hon och barnen skulle förvisas från staden och att hon visste vad som väntade mig. Jag fick en liten säck med det allra nödvändigaste, och så skildes vi utan att veta om vi någonsin skulle träffas igen...

Etappen började den 8:e november, dagen efter att min familj lämnat Leninsgrad. Vi åkte under sträng bevakning i godsvagnar som fått kaminer installerade för uppvärmningen. Efter två dagar hade vi kommit fram till Sverdlovskas transitfängelse, där vi fick sitta i ungefär en

månad. Den 5:e december, på årsdagen av den Sovjetiska konstitutionen, började den långa etappen mot Sibirien, en vertabel odysse full av otroliga upplevelser som det bör berättas närmare om.

Vi transporterades under en så sträng övervakning som vore vi inte vanliga människor, bortglömda, misshandlade och olyckliga, utan några slags övermänniskliga illdådingar, redo att i det ögonblick man skulle släppa det minsta på våra tyglar spränga hela världsrymden i luften. Vårt tåg, en ändlös rad av fängvagnar, var en dyster syn. På vagntaken stod strålkastare utplacerade som fick omgivningen att bada i ljus. Här och där stack det fram kulspurtor på taken och plattformarna. Bevakningen var minutiös. Vid uppehållen på stationerna släpptes schäferhundar ut för att slita eventuella rymlingar i småstycken. Vid de få tillfällen då vi fick gå i badet eller då vi skulle förflyttas, måste vi ställa upp oss på led och falla på knä i snön med händerna på ryggen. I den ställningen fick vi, stödjande oss mot hällarna, vänta tills samtliga hade visiterats, allt under det att dussintals gevärsmynningar riktades mot oss från alla håll och under schäfrarnas vildsinta ylande och ryckande i hundförarnas koppel. Vi gick med blicken fäst i den framförgåendes nacke.

"Ett steg åt sidan och jag öppnar eld!", varnade man.

Under hela denna två månader långa färd var det för övrigt endast i Novosibirsk, Irkutsk och Tjita som vi gick av tåget. Det behöves väl knappast nämnas att några obehöriga aldrig släpptes närmare än en kilometer från oss.

Drygt sextio dagar släpades vi fram längs den transsibiriska järnvägen, ofta i flera dagars väntan på stickspår. Efter vad jag minns var det omkring fyrtio personer

i min vagn. Det rådde sträng vinter och för var dag som gick blev det kallare och kallare. Imitten av vagnen eldades en liten jämkamin, bredvid satt eldvakten och såg efter den. I början bodde vi på två olika våningar. Den ena hälften av oss höll till ner till, den andra upptill på högt sittande kojor som var ordnade på knapp manshöjd utefter båda sidorna av vagnen. Snart hade emellertid den fruktansvärda kölden jagat upp dem som sov ner till till de övre kojorna, men också här led vi svårt av kylan, trots att vi kröp ihop i högar och värmdes

en tunn soppa och en skopa gröt. Detta var självfallet inte tillräckligt för uthungrade och genomfrusna människor. Men inte ens dessa povra portioner fick vi regelbundet, vilket inte alltid berodde på de privilegierade kriminella fångarna som skötte utfodringen. Det var nämligen problematiskt att förse hela denna mängd av fångar, som vid denna tid i den ena kolonnen efter den andra rörde sig mot Sibirien, med mat. Pga av den stränga kylan och befälets dåliga organisation gick det på många tågstationer inte ens att förse oss med vatten. Vid ett

varandra med våra egna kroppar. Livet hade förvandlats till en ren kamp för överlevnad helt utan andliga intressen – en kamp där ens ansträngningar reducerats till att inte dö av hunger och törst, att inte förfrysas eller skjutas ihjäl som en pestsmittad hund...

Man beräknade 300 gram bröd per person om dagen. Två gånger om dagen fick vi varmt vatten och en måltid bestående av

tillfälle fick vi nästan inte något vatten på tre dygn. Under nyårshelgen 1939, då vi befann oss i närheten av Bajkalsjön, tvingades vi slicka de svarta och sotiga istappar som bildats på vagnens väggar av våra egna kroppars utdunstningar. Den nyårsfesten kommer jag inte glömma så länge jag lever.

Det var i denna godsvagn som jag för första gången kom i kontakt med de krimi-

nellas värld. Den blev en förbannelse för oss andra som dömts att framläpa våra liv i de kriminellas närhet och ofta nog under deras direkta befäl.

De kunde vara återfallstjuvar, rånare, banditer eller mördare med det stora hov av sympatisörer, medbrottslingar och olika hantlangare som åtföljer dem. De var ett folk för sig, ett samhällsskikt som bildats under loppet av många år och som skapat sina egna livsnormer, ja rent av sin egen estetik. De levde efter egna lagar, och dessa var strängare än något samhälles. De hade sina egna ledare som bara behövde säga ett ord för att någon av deras kast skulle mista livet. De enades inbördes genom sin syn på livet som de också omsatte i praktiken. De var fångelsemas och lägrens ursprungliga invånare, och som sådana hyste de ett djupt och uppriktigt förakt mot oss, denna blandade, brokiga och förvirrade skock av tillfälliga besökare i deras parasiterande värld. Ur deras synvinkel var vi bara eländiga kråk som inte förtjänade någon som helst respekt, utan endast att underkastas den mest hänsynslösa exploatering och död. Och i de fall de fick råda, utrotade de oss helt samvetslöst, med direkt eller indirekt vålsig-nelse från lägerkommendaturen.

Jag menar, att en stor del av de kriminella verkligen är märkliga människor. De är i någon mening verkligen framstående människor vars begåvning av en eller annan orsak fått dem att slå in på brottets bana, fientlig till samhällets normer. I sin morals namn kunde de utföra ovanliga, ibland heroiska bedrifter. Utan fruktan gick de i döden, ty kamraternas förakt var dem hundra gånger värre än döden. Det är sant, de mest framstående brottslingarna hade redan upplånats på min tid. Om dem gick det legender, och lägrens kriminella såg i

dessa legender sina ideal och försökte leva efter sina hjältars bud. De stora ledarna fanns inte längre, men deras ideologi levde och var intakt.

Vår vagn delades liksom av sig själv upp i två grupper: de som dömts efter Artikel 58 flyttade över till samma kjojer, de kriminella till andra. Dömda att leva tillsammans betraktade vi varandra med dolt agg, men vår fiendskap bröt endast stundtals fram. Ibland blossade det upp vilda gräl, som i vilket ögonblick som helst kunde övergå till regelrätta handgripligheter. Jag minns hur en av de kriminella som var lagd åt blixtnabba hysteriska anfall, utan att jag på något sätt gett anledning till det, vid ett tillfälle grep tag i ett vedtrå och skulle klubba ner mig. Hans kamrater höll emellertid fast honom, och jag klarade mig undan oskadd. Denna atmosfär av storpsykisk anspänning rådde ständigt och präglade vårt liv i vagnen.

Ibland dök befälet upp för visitation. För att räkna in oss blev vi ihopjagade till samma kjojer. Från dessa fick vi på ett särskilt kommando krypa längs en plankan över till några andra kjojer, och under tiden räknade man in oss. Än i denna dag kan jag se det framför mig: svarta av sot, med igenväxta skägg, klättrade vi på alla fyra som apor efter varandra över plankan, upplysta av det dunkla skenet från lyktorerna, medan de i räkning föga bevandrade vakterna med sina gevärsmynnningar riktade mot oss räknade och räknade, men outhärdligt förtorade ordningen på de komplicerade siffrorna.

Vi blev uppåtna av insekter, och de två bastubad i Irkutsk och Tjita som anordnades befriade oss inte från detta gissel. Dessa båda bastubad var en sann prövning. De påminde mest om helvetet, fullt av vilt flabbande djävlar och smådjävlar.

Att tvätta sig var inte att tänka på. Man kunde skatta sig lycklig om man bara lyckades rädda sina ägodelar från de kriminella. Att förlora sina saker innebar nämligen en nästan säker död på vägen. Detta hände också några stackare som gick under i kolonnen utan att nå läget. I min vagn hade vi inga dödsfall.

I drygt två månader varade vår pinorese längs den transsibiriska järnvägen. Två små igenisade fönster vid taket lyste under en kort tid av dagen upp vår vagn med ett blygsamt sken. Resten av tiden brann en ljusstump i en lykta, men när vi inte blev tilldelade några ljus försjönk hela vagnen i ett ogenomträngligt mörker. Tätt tryckta mot varandra låg vi i detta ertidsmörker lyssnande till hjulens slammer och hängav oss åt det tröstlösa i vårt öde. Om morgnarna kunde vi i ögonvrån se de sibiriska fältens ändlösa vidder genom fönstret, den oändliga igenyrda och snötäckta tajgan, en skymt av byar och städer beskuggade av vertikala rökpelare, och av makalösa lodräta klippor vid Bajkalsjöns stränder... Vi fördes allt längre bort, mot Fjärran Östern, mot världens ände...

De första dagarna i februari nådde vi Chabarovsk. Här stod vi stilla en lång tid. Sedan rörde vi oss plösligt tillbaka, vi åkte fram till Volojajevki och vände norrut, iväg bort från den transsibiriska järnvägen, längs en ny järnvägslinje. På båggesidorna om vägen började ett pärlband av läger att synas med sina vaktorn och sina små samhället av pepparkakshus, alla byggda i en och samma stil. BAMs tsardöme tog emot oss, dess nya invånare. Tåget stannade, reglarna gick upp med ett dån, och vi lämnade våra gömställen och gick ut i denna nya värld, dränkt i solsken och fjättrad av en femtiogradig kyla, en värld omringad av Fjärran Österns smala björ-

kar som sträcker sig ända upp i himlen. Så hade vi nått vår destination — staden Komsomolsk-vid-Amur.

(Övers. Jonas Hansbo)

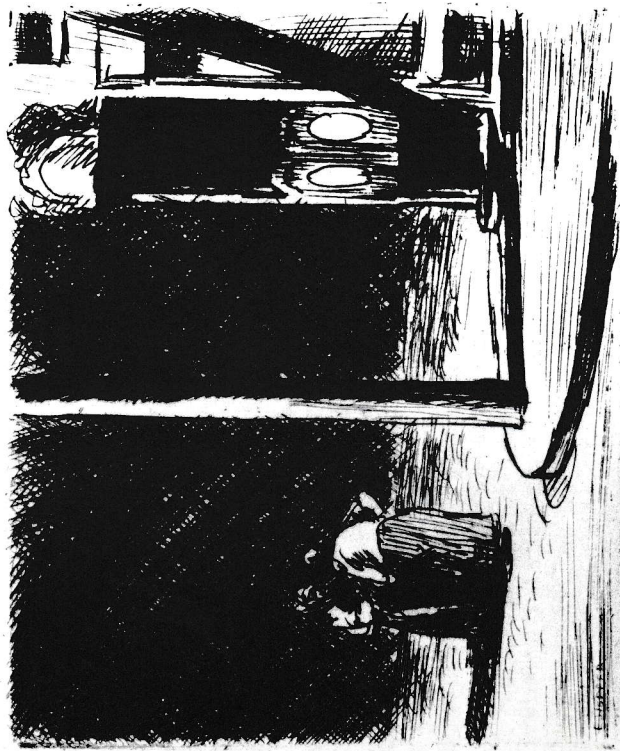
Ordförklaringar:

Stora huset — Fängelset i Leningrad
NKVD — (Narodnyj komissariat vnutrennich del) Folkkommissariatet för inrikes ärenden.
Inom detta fanns GUGB, Huvudstyrelsen för statens säkerhet.
Artikel 58 — infördes i strafflagen 1927, skärpt 1934. Artikeln beskriver som kontrarevolutionära brott "varje försök att störta, underminera eller försvaga" sovjetmakten.
BAM — (Bajkalo-Amurskaja magistral') Transsibiriska järnvägen.

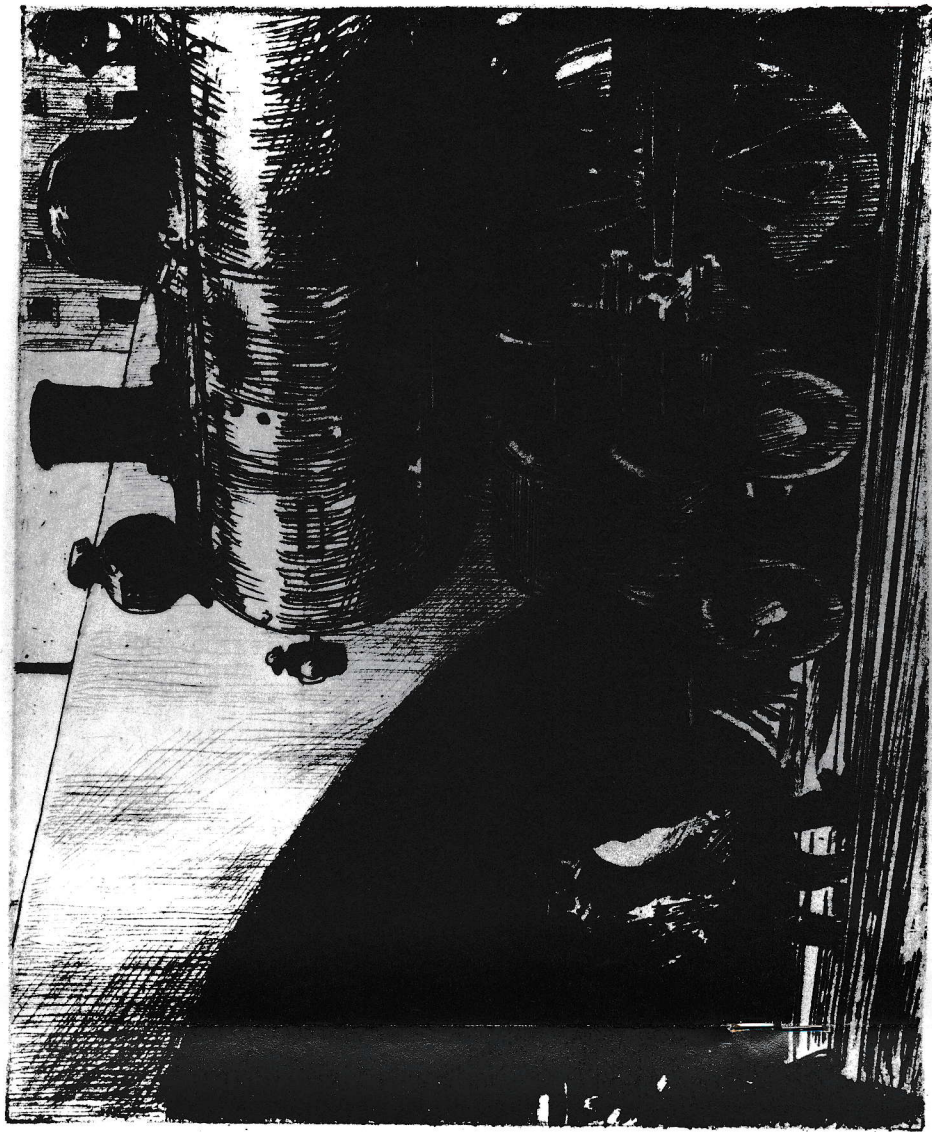
Några omnämnda författare

Benedikt Livsits (1887-1938), poet.
Georgij Kuklin (1903-1939), barnboks-författare.
Boris Kornilov (1907-1938), poet.
Nikolaj Olejnikov (1895-1942), poet och barnboks-författare.
Titsian Tabidze (1895-1937), poet.
Danil Charms (1906-1942), poet, prosaist, dramaturg.
Aleksander Vvedenskij (1901-1941), poet, dramaturg.
Pavel Medvedev (1892-1938), litteraturkritiker.
David Vygodskij (1893-1943?), litteraturkritiker.
Adrian Piotrovskij (1898-1938), teaterkritiker.
Jelena Tager, (1895-1964), poet.
Valentin Stenij (1898-1938?), översättare.
(Av dessa överlevde endast Tager fångelseiden.)
Nikolaj Tichonov (1896-1979), poet och tidsskriftsredaktör.
Konstantin Fedin (1892-1977), prosaist, 1:e sekreterare av Sovjetunionens författarförbund 1959-1971.
Samuel Marsjak (1887-1964), barnboks-författare.

EDWARD HOPPER
1882 – 1967

Gathörn, 1919. Radering.

Lokomotivet, 1923. Radering.

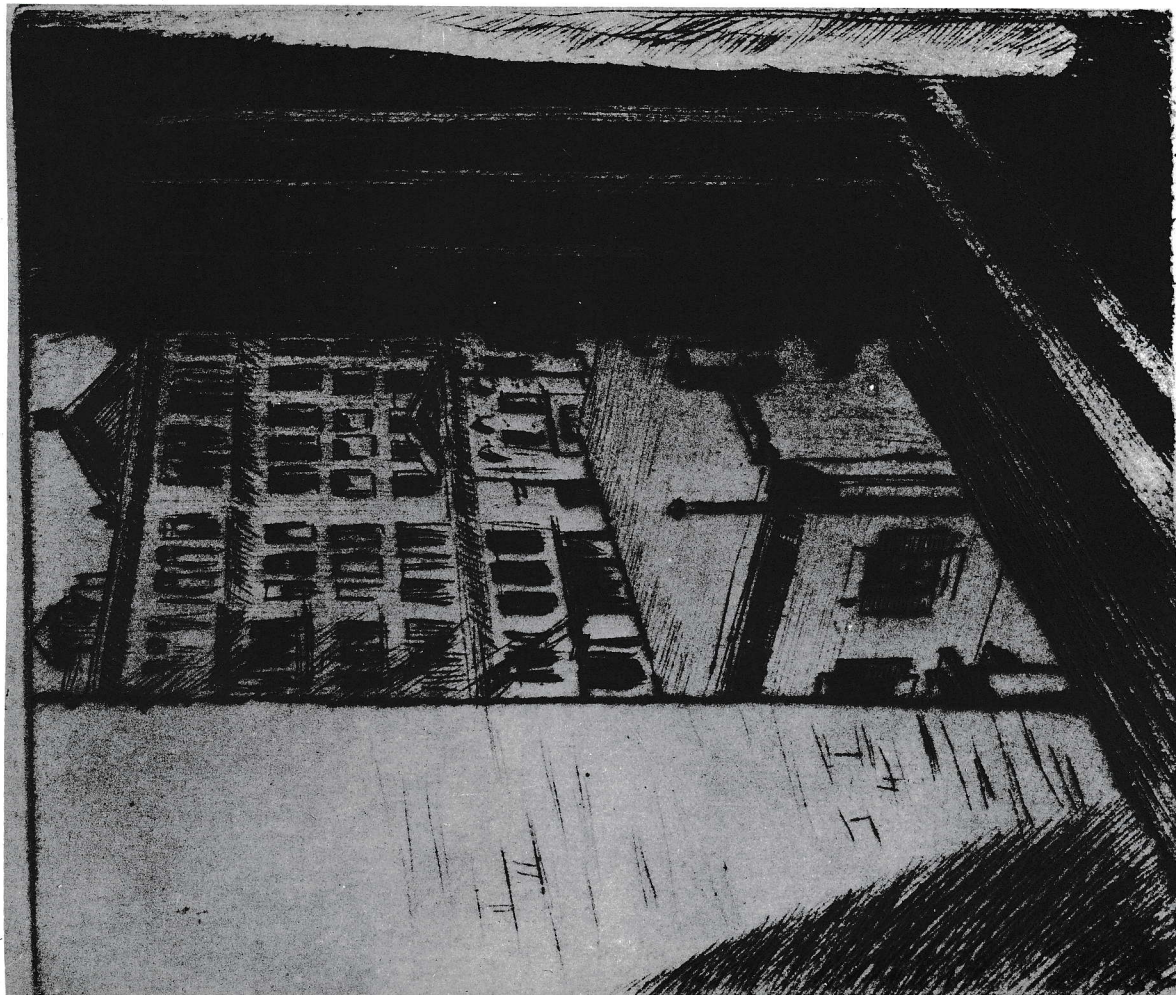
Edward Hopper har blivit känd främst för sina oljemålningar och akvareller. Emellertid utvecklade han i början av sin bana en teknik för raderingar som placerar honom bland USA:s främsta grafiker.

Han studerade i New York 1899–1906 vid Correspondence School of Illustrating och New York School of Art.. Han reste till Europa första gången vid tjugofem års ålder, för dit ytterligare två gånger för att slutligen återvända till USA 1910. Han tog inga djupare intryck av de rådande tenderna i Europa.

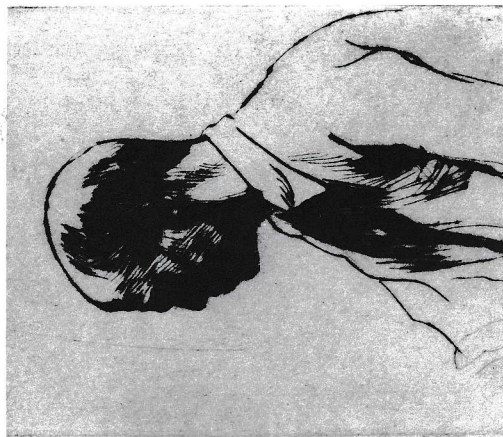
Hans karriär som konstnär var mödosam i början. Under de tjugotre första åren som konstnär sålde han endast två oljemålningar. Han försörjde sig som illustratör, tog kommersiella uppdrag, men utvecklade samtidigt tormålstekniken. Hans studier hade omfattat främst måleri och modellteckning. Raderingstekniken lärde han av den australiensiske konstnären Martin Lewis. De grafiska bladen var lättare för honom att ställa ut, och även lättare att sälja. De bilder vi visar kommer från denna period, före genombrottet.

Någonstans i Frankrike, 1915–17. Radering.

Utsikt från mitt fönster, 1915–18. Torrnedlsradering.

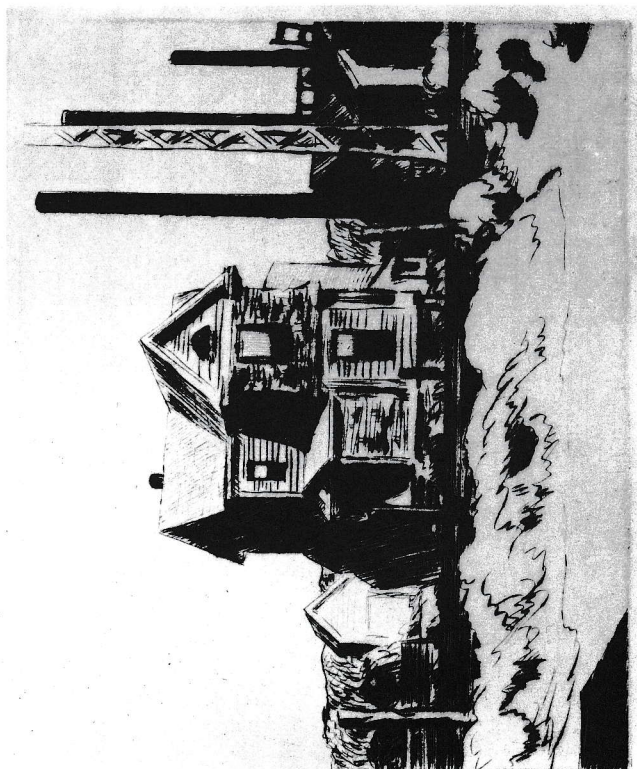
Självporträtt, 1919–23. Torrnödsradering.

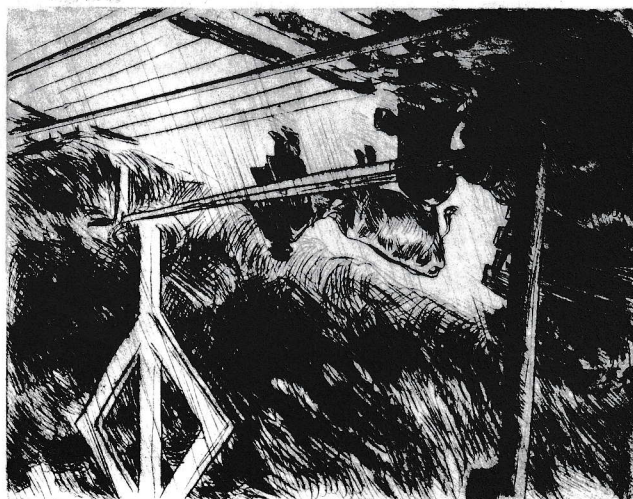
Tåg och badande, 1920. Radering..

(Någonstans i Frankrike), 1915–18. Radering.

Hus i Tarrytown, 1923. Torrnödsradering.

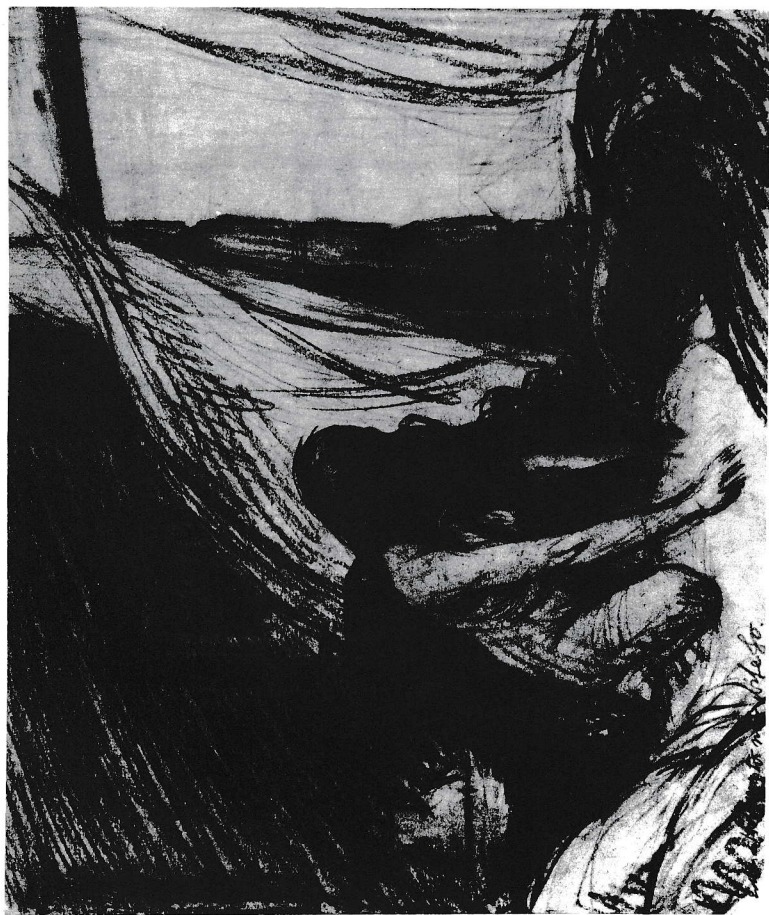
Järnvägsforsöring, 1923. Torralsradering.

Ensamt hus, 1923. Radering.

Nattliga skuggor, 1921. Radering.

Kvällsvind, 1921. Radering.

"Henry Ford", 1923. Radering.

Bunyan's resa

av Ronald Paul

JOHN BUNYAN

Ronald Paul recenserar en i England och USA uppmärksammas biografi av Christopher Hill. Hills biografi handlar om skriftställaren John Bunyan (1628–1688) vars liv och verk sätts in i historiskt perspektiv – det engelska 1600-talets revolutionsepok.

Under sitt besök i Frankrike för att delta i den franska revolutionens jubileumsfirande påpekade Mrs Thatcher utan att rodnad att fransmännen inte ägde något historiskt monopol på utropandet av de mänskliga rättigheterna utan att dessa hundra år tidigare hade erövrats i England. Hon hänvisade till den så kallade "örorika revolutionen" 1688 då Englands katolske kung James genom en oblodig palatskupp ersattes av en protestantisk regent, vilket därmed räddade landet från att återfalla i absolutismens händer.

Mrs Thatcher glömde förstås att tillägga att detta bara var det bleka slutskedet av en långvarig och verklig politisk revolution som efter ett blodigt inbördeskrig fyrtio år tidigare också lett till avskaffande av feodalsystemet och House of Lords, halsuggning av kungen (James farfar) och

införande av en parlamentarisk republik i England mellan 1649 och 1660.

Då den officiella historieskrivningen blir så selektiv är det tur att det finns forskare som Christopher Hill för att ständigt påminna oss om historiens glömda och undångömda skeenden. Tillsammans med Eric Hobsbawm och E.P. Thompson, tillhör Hill de radikala historikernas grand old men i England där han numera anses som den störste auktoriteten inom sitt valda specialområde: det engelska 1600-talets revolutionsepok. I en hel rad studier, från den tidigare lilla skriften *The English Revolution 1640* (1940) till senare stora verk som *The World Turned Upside Down* (1972), har han lyft fram de radikala idéer och grupper – Levellers, Diggers, Ranters – som låg bakom det engelska samhällets djupgående omvälvning under 1600-talets första hälft. Men han har också ägnat sig åt några av de stora politiska och litterära gestalterna från samma period i en biografisk trilogi där han genom en massiv dokumentation kunnat belysa dessa sociala och religiösa underströmmars avgörande ideologiska påverkan: politiskern, Oliver Cromwell; poeten, John Milton; och nu senast, predikanten, John Bunyan. Titeln *A Turbulent, Seditious, and Factious People* syftar på Bunyans egen beskrivning av den kyrkoförsamling i Bedford, strax norr om London, där han levde och verkade – ett bråkigt, upproriskt och orostiftande folk.

I Bunyans fall har det kanske varit lättare att belägga detta radikala samband eftersom det var just den puritanska revolutionens tillfälliga frigörelse av underklassen som först gav honom chansen att träda fram på den politiska och religiösa scenen. Han föddes 1628 i en fattig familj och fick så småningom överta faderns yrke som

kringvandrande kittelflickare. Som 16-åring värvades han av Cromwells nya reformarmé i kampen mot royalisterna där han stannade i tre år. Det var dessa krigserfarenheter som gav Bunyan hans förkärlek för militär symbolik men också den politiska radikalism som präglade hans senare livsåskådning. Armén blev nämligen mer och mer genomsyrad av Levellers och Rantridéer, vilket slutligen drev fram kungens avrättning och de öppna debatterna mellan officerare och meniga om den demokratiska republikens införande i England och privategendomens eventuella avskaffande.

Bunyan gifte sig tidigt och fick en dotter som var blind. Hans unga hustru dog och han gifte om sig 1659. Undertiden genomgick han en religiös väckelsekris då han plågades svårt av minnet av sina ungdomssyners såsom hädare och horkarl. Han blev medlem i independenternas lilla kyrkoförsamling i Bedford som bestod av "de lägsta sorterna" – fattiga bönder, hantverkare och deras kvinnor – och som samlades varje söndag i en ladugård, där Bunyan också började predika. Han erkänner att det tog minst ett år innan han klarade av att helt ge upp sina två käraaste helgöjen: klockringning och dans.

Med sin oerhörda källkunskap om dessa militanta sekters verksamhet, speciellt Ranters, Anabaptists och Quakers, lyckas Hill åskådliggöra den invecklade och fortfarande löpande polemik som Bunyan förde med och mot deras idéer. Denna hatkärlek följde honom under hela hans liv som predikant och skriftställare. Även om han delade deras grundläggande negativa uppfattning om de rika och mäktiga såsom samhällets största syndare, såg han puritanernas egen sektaristiska splittring som huvudsaken till det revolutionära neder-

Monarkisterna såg den engelska revolutionen som ett förfall ner i anarki och kaos. Under Cromwells ledning dras här den Kungliga Eken omkull. I fallet följer det välordnade samhällets grundelement med: Bibeln, Magna Carta, Lagen

laget och kungamaktens återinförande Bunyans vägran att sluta predika gav honom fängelse.

Itolv års tid satt han inspärrad i Bedford, varifrån han fick försörja sin familj genom att väva band, fläta korgar av bast och skosnören av tagel, som sedan såldes utanför fängelsemurarna. Vidare i cellens ensamhet började han att skriva ned sina tidigare predikningar och förse dem med en livligt underhållande berättelser. Boken kallades *Kristens resa* och skulle bli hans litterära mästerverk.

Anslaget till denna berömda allegori om den individuella människans väg till frälsning är lika gripande som grymt: en man klädd i trasor, med en tung börda på ryggen, stoppar fingrarna i sina öron för att

slippa höra hustruns och barnens vädjande skrik då han flyr sin hotade hembygd. Sålunda skildrar Bunyan inte bara en inre psykologisk kamp mot förvillelser och frestelser utan även en geografisk resa genom det öppna engelska landskap som författaren själv ofta upplevt som kringströvande kittelfickare. Under äventyrets gång blandas sällsamma och dramatiska inslag – möten med jättar, vilda djur och våldsamma strider – från folksagornas och riddarromanens värld med enkla, emblematiske moralkakor och talande liknelser som Bunyan visste gick hem hos sina konstlade åhörare. Icke desto mindre är det slående hur världslig och igenkännbar den övermakt är som Bunyans pilgrim hela tiden får brottas med. Den mest ökända symbolen för synden är förstås Fäängans marknad, en plats där allting kan köpas: "... ämbeten, hedersposter, titlar ... skökor, hustrur, äkta män, barn ... liv, blod, kroppar, silver, guld, pärlor..." Hill menar att Bunyans inneboende klasskänsla kommer tydligast till uttryck då han till exempel namnger det nästan ärketypiska persongalleri som styr och ställer i staden och som Kristen och hans följeslagare, Trofast, anklagas för att ha förtalat. Det är de medeltida moraliteterna, traditionella skamgrepp som folket älskade: "greve Köttsligt nöje, greve Okysk, greve Ärelystnad, greve Lättfärdig och baron Gierig." Även slumålet i boken – paradiset – kännetecknas av en mycket påtaglig förhoppning om jordisk lycka. Det är en fatigmans utopi som Bunyan målar upp där mat och dryck finns i överflöd och allting tillhör alla: gator och torg belagda med guld och ädelstenar, härliga parker, vinberg och trädgårdar, ljuvlig musik och sång.

Efter frisläppandet fortsatte Bunyan att

predika och skriva, trots de återkommande hoten om repressalier. De skrifter som fick publiceras trycktes av små radikala förlag som vågade trotsa censuren. Med sitt klingande vardagsspråk och sitt raka budskap om uthållighet och solidaritet var Bunyan snart en mycket uppskattad folktalare som samlade tusentals åhörare på sina utomhusmöten. Hans bok *Kristens resa* blev en sådan framgång att han skrev en uppföljare, *Kristinnas resa*, vars huvudperson baserades på Bunyans egen hustru och där kvinnornas roll i församlingen behandlades mera utförligt och sympatiskt. Hill antyder att det var påtryckningar från de kvinnliga kyrkomedlemmar som fick Bunyan att tona ned sin egen ganska inskränkta syn på kvinnornas och barnens plats i samfundet.

I alla hans texter – och flertalet kom aldrig ut i tryck under hans livstid – finns ett centralt tema som, enligt Hill, Bunyan ständigt återkommer till: trots reaktionen och restaurationen skulle Guds hämnd till slut drabba de besutna och de förrädare som bytt sida. Liksom Milton i sitt episka diktverk *Det förlorade paradiset*, skrivet under samma period, gällde det att förklara för de rättrogna varför det stora upproret misslyckades men också nödvändigheten av att hålla ut. Här finns åtskilliga politiska paralleller med vår egen tid.

Avslutningsvis diskuterar Hill Bunyans betydelse för den borgerliga romanens byggynelse i England och här blottas den enda betydelsefulla svagheten i hans biografiska tillvägagångssätt: frågan är om man främst ska betrakta *Kristens resa* som en religiös traktat eller en skönlitterär roman? Den realistiska satiren i boken och pikareskerberättelsens dynamiska struktur pekar onekligen fram mot Defoes, Fieltings och Richardsons formvärld. Men

utan att kommentera riskerna med eller ens markera den metodiska övergången pendlar Hills diskussion mellan en historikers och en litteraturvetares olikartade synvinklar och analyser. En liknande oklarhet drabbade även hans tidigare hantering av Miltons politiska och poetiska produktion.

Trots sin upphöjda status idag införlivades inte *Kristens resa* i den litterära offentligheten förrän långt in på 1800-talet – dess grova karikering och osminkade språkbruk ansågs för vulgära av det klassiskt bildade kulturetablissemangen med Dryden i spetsen. Därför förblev Bunyan folkets man och *Kristens resa*, tillsammans med bibeln, deras enda läsebok genom århundraden. Detta, menar Hill, förklarar dess enastående popularitet även

Utdrag ur *Kristens resa*:

Därpå utfärdades en kungörelse att alla som ville anföra något till försvar för sin herre fursten emot fångarna, vilka stod inför rätta, skulle träda fram och avlägga vittnesmål. Då steg tre vittnen fram: *Avund*, *Vantro* och *Smicker*. Därpå frågade man dem om de kände den anklagade, och vad de hade att andraga mot honom såsom representanter för sin herre och konung.

Avund trädde först fram och sade: Herre, jag har länge känt denne man och vill inför den hedervärda rätten med ed intyga att han är...

Domaren Vänta! Förestava eden för honom!

Sedan han sålunda avlagt eden sade han: Trots sitt vackra namn är denne man en av de värsta skurkar i hela vårt land. Han frågar inte efter furste eller folk, inte efter lag eller sedvänja, utan gör allt han

utanför England – förtryck och förtrostan är ju universala begrepp. Genom att återigen placera Bunyan i dennes rätta radikala kontext visar Hill på sprängkraften i denna till synes tidlösa och harmlösa klassiker.

Bunyan dog i augusti 1688, efter att ha ridit långa vägar i ösregn för att besöka en av sina församlingsbor. Det var bara två månader kvar till den ärorika revolution som, enligt Mrs Thatcher, skulle befästa de mänskliga rättigheterna i England.

Christopher HILL. A TURBULENT, SEDITIONOUS, AND FACTIOUS PEOPLE. John Bunyan and his Church 1628-1688. Oxford University Press 1988.

kan för att söka vinna alla människor för sina upproriska lärosatser som han kallar trons och helighetens grundregler. Särskilt hörde jag honom en gång påstå att kristendomen och sederna i vår stad Fåfänglighet var diametralt motsatta varandra och aldrig kunde förenas. Härmed fördömde han inte bara våra lovliga förtag utan också oss själva som utför dem.

Då frågade domaren: Har du något mer att säga?

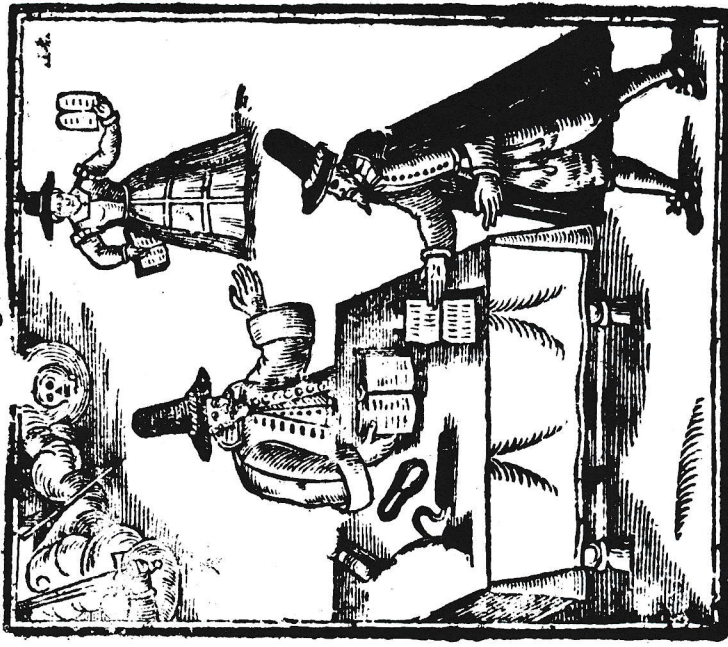
Avund Ännu mycket mer kunde jag säga om jag inte fruktade att därmed trötta ut domstolen. Men om så behövs vill jag gärna, sedan de andra herrarna har avgett sin berättelse, göra några tillägg till mitt vittnesmål så att ingenting skall förbli osagt som kan fälla honom.

Avund fick därpå tillsägelse att träda tillbaka.

THE Declaration and Standard

Of the Levellers of England;

Delivered in a Speech to his Excellency the Lord Gen. Fairfax, on Friday last at White-Hall, by Mr. Everard, a late Member of the Army, and his Prophecie in reference therunto; shewing what will befall the Nobility and Gentry of this Nation, by their submitting to a Community; With their invitation and promise unto the people, and their proceedings in *Windser Park, Oatlands park*, and severall other places; also, the Examination and confession of the said Mr. Everard before his Excellency the manner of his deportment with his Haron, and his severall speeches and expressions, when he was commanded to put it off. Together with a List of the severall Regiments of Horse and Foot that have cast Lots to go for *Ireland*.

Imprinted at London, for G. Lawrence, April 23. 1649.

Därefter kallades Vantro fram och uppmanades att betrakta fången för att sedan vitna för sin herre furstens räkning om vad han hade att anföra mot den anklagade. Efter att ha avlagt eden började han:

Herre, jag är inte mycket bekant med denne man, inte heller önskar jag bli närmare bekant med honom. Likväl vet jag av ett samtal som jag häromdagen hade med honom här i staden att han är en pest ibland folket, för jag hörde honom säga att vår religion ingenting duger till och att man därigenom inte kan behaga Gud. Och följden av detta yttrande skulle ju, som ers nåd mycket väl inser, bli att all vår gudstjänst vore fåfång samt att vi alljämt vore kvar i våra synder och slutligen måste bli fördömda. Och detta är vad jag har att säga.

Därpå fick Smicker avlägga eden, och man befallde honom att säga vad han hade att anföra å sin herres vägnar gentemot

fången som stod där anklagad.

Smicker Herr domare och ni samtliga ädla herrar, jag har länge känt denne man och hört honom yttra saker som han inte hade bort säga. Han har smädat vår ädla herre Belsebub och talat illa om hans bästa vänner, nämligen greve Den gamla manskiskan, greve Köttsligt nöje, greve Okysk, greve Ärelystnad, greve Lättfärdig och baron Girighet, samt alla våra övriga upplysta män. Ja, han har till och med yttrat att om alla hade hans sinne så skulle ingen av dessa högt uppsatta herrar längre få bo i staden. Slutligen har han inte ens dragit sig för att smäda er, min herre, som nu har blivit utsedd att vara hans domare i det han har kallat er en gudlös sälle, ja givit er många sådana fömedrande namn varmed han för övrigt har sökt angripa de flesta herrar i vår stad.

Översättning Carl Björkman,
(Forum 1973)

En syn på Universum från 1500-talet. I mitten av Solens Stad står stjärnornas tempel, tillhåll för prästerna eller astrologerna. Deras högste var också Stadens härskare. "Det är deras plikt att iakttä stjärnorna och deras rörelser, lära känna deras inverkan på mänskliga förehavanden, samt att förstå stjärnornas alla krafter."

THE Pilgrim's Progress FROM

THIS WORLD,
TO

That which is to come:

Delivered under the Similitude of a

DREAM

Wherein is Discovered,
The manner of his setting out,
His Dangerous Journey; And safe
Arrival at the Desired Countrey.

I have used Similitudes, Hof. 12. 10.

By *John Bunyan.*

Licensed and Entered according to Order.

L O N D O N,

Printed for *Nath. Ponder* at the *Peacock*
in the *Poultry* near *Cornhill*, 1678.

Titelsidan till originalupplagan

Folklivsforskning

en litteraturoversikt av Mats Miljand

Från Danmark når oss med jämna mellanrum skrifter från den till synes livaktiga *Foreningen Danmarks Folkeminder*. Nr 21, i serien "Folk Fortæller", som påminner om den svenska serien Liv i Sverige utkom i slutet av 1988: *Det skete i de dage. Historien om galskab og barndoms- og ungdomserindringer* av hamnarbetaren Børge Nielsen. (Pris 80 DKK). Det är en bok om jakten på arbete, ungdomsansat- ter och begynnande politiskt medvetande.

I början av 1989 utkom folkloristen Lørm Pries bok *Ægte folkelighed* (Pris 40 DKK), som innehåller åtta artiklar om spökeriet, julen och Jesus, vad äkta folklighet är m.m. I augusti kom *Den gamle mands erindringsbok* nedtecknad av Hans P.C. Etholfeldt och skildrar hans uppväxt och liv under ytterst knappa omständigheter.

Skrifterna kan beställas från Dansk Folkminde-samling, Birketinget 6. DK-2300 Köpenhamn.

Nord nytt är en tidskrift för folklivs- forskning som utges av olika etnologiska universitetsinstitutioner i Norden. Nr 33/34 har skogen som tema och den intresse- rade finner här bl a artiklar om tunnbinde- ri, ryska skogsandar, skogen i trollformler i Karelen, kronotorparen som arrendator,

fleretniskt bruk av gränsskogarna i Finn- mark och sommarstugans skog.

Den flitige folklivsforskaren *Ebbe Schön* har redigerat två intressanta volymer. *Folk- lore och litteratur i Norden* (Carlssons 1987) behandlar det spännande samspelet mellan folktradition och konstdiktning och redaktören bidrar själv med en studie i Vilhelm Mobergs beredskapsroman *Rid i natt* betitlad *Folklore i frihetens tjänst*. Bland övriga skribenter märks den från olika artiklar i Förr och Nu bekante *Eske K. Mathiesen* som skriver om folkminnes- samlaren i Vilhelm Grønbecks bok *Sejer- sen fra Variager*.

En intressant företeelse är det växande intresset för den egna hembygden som åtminstone till en del – paradoxalt nog – tycks bero på de stora kommunreformerna. *Örnen, bilan och stjärnorna. En bok om Vallentuna* som utgavs 1988 av Vallentuna kulturmåmnd är ett typiskt exempel på den sorts goda guider till hembygden som nu produceras runt om i riket. Huvudförfatta- re är Karl Erik Mörk och Aina Karin Hell- ström men Ebbe Schön medverkar också med en kortare text om Jan Fridegård, som länge bodde i Vallentuna.

Tvårsnitt nr. 4/88 ägnas helt biblioteken och är en guldgruva för den som är intres- serad av böcker, biblioteksväsen och folk- bildning. Artiklarna omspänner långa tids- rymder och vida ämnesområden. Arne Losman skriver om adelsbiblioteket som

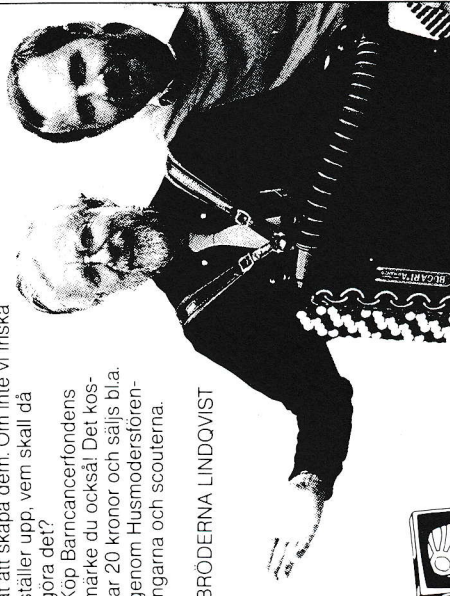
intellektuellt landskap, Marion Leffler om arbetarbiblioteken som mothegemoni, Åke Åberg om forskning om folkbibliotek, Folke Sandgren om datoriseringen av forskningsbiblioteken och Emin Teng- ström om framtidens bibliotek.

HJÄLP BARN MED CANCER

Hur mycket framgång man än har i livet är det ändå hälsan som betyder mest. Den är en gåva som man kan visa sin tacksamhet för genom att underlätta för dem som är svårt sjuka. För barn med cancer är hälsa och liv en fråga om resurser. Vi borde alla hjälpas åt att skapa dem. Om inte vi friska ställer upp, vem skall då göra det?

Köp Barncancerfondens märke du också! Det kos- tar 20 kronor och säljs bl a genom Husmodersföre- ingarna och scouterna.

BRÖDERNA LINDQVIST

DU KAN OCKSÅ HJÄLPA GENOM ETT BIDRAG TILL BARNCANCERFONDEN PG 90 20 90-0

Intresserad av Sovjet?

Mycket i detta nummer handlar om Sovjet. Vill du läsa mer om sovjetisk kultur och samhällsutveckling under 1900-talet kan du köpa äldre nummer av Förr och Nu.

3/76 Annelie Jordahl: Favorsky, grafiker i revolutionens Ryssland

1/77 Ola Palmaer: Gorkij och den socialistiska realismen

3/78 Jan Stolpe: Larisa Rejsner – en stor reporter

2/79 Annelie Jordahl: Andrej Gontjarov – rysk målare, grafiker och scenograf

3/80 Albert Rhys Williams: Sex månader med Lenin

3/82 Jan Myrdal: Alexei Ilitch Kravchenko (1889–1940)

3/86 Rose-Marie Svartz: Var stod Maxim Gorkij?

4/86 Magnus Saemundsson: Ivan Bilibin – en länk i den ryska konsthistorien

4/87 Debatten Gorkij – Budjonnyj om Röda ryttarmén

1/89 Evgenij Popov: Ett tänkande vassrör (novell i övers. av Stefan Lindgren)

Pris: 20 kr / lösnr (inkl porto). Det går också bra att beställa hela äldre årgångar. Pris: 50 kr / årsgång. Sätt in pengarna på pg 35 60 72 – 9 (Förr och Nu) och ange på talongen vilka nummer eller årsgångar du beställer!

Margareta Zetterström
JAG HATAR DE LIKGILTIGA
Kritik och essäistik 1976–1988

En bok för alla som tröttnat på åttiotalets syrefattiga litteraturklimat, på esteticism och verklighetsflykt.

En bok där litteratur och verklighet hör samman och där Antonio Gramscis ord "Jag hatar de likgiltiga" utgör ledmotiv.

Förmånspris för Förr och Nu:s läsare 115:- (ord. cirkapris 150:-)

Sätt in 121:- (inkluderar porto) på postgiro 73 40 56-5, betalningsmottagare Svante Svensson, och skriv "Förr och Nu-erbjudande" på talongen så kommer boken direkt på posten!

BOKANMÄLNINGAR

Ill: Kaj Stuart-Beck

Ronny Ambjörsson, Sverker R Ek m fl
FRANSKA REVOLUTIONEN - bilder
och myter. Med bidrag av Inge Jonsson,
Janos Perényi, Lars Kleberg, Lena Johansson,
Michel Vovelle. 229 s. Ordfront
1989. . Pris: ca 157:-
ISBN 91-7324-335-3

Franska Revolutionen är enastående. Å
ena sidan har den förändrat allt och å andra
sidan har allt blivit vid det gamla. I Paris
firade Mitterrand som en kung tillsammans
med ledargarnityret från världens rikaste
länder 200-årsminnet av Bastiljens storm-
ning den 14 juli.

Torsdag den 13 juli firade vi revolution-
nen i Jonzac, ett litet samhälle i närheten
av Cognac.

Där uppförde invånarna ett skådespel:
La Révolution Française. Giljotinen kling-
ade hotfullt efter att man i inledningen läst
upp sina "cahiers de doléance" (klago-
skrifter), och det visade sig att många av
klagomålen kunde överföras direkt till
nutid: skatterna, lönerna, vägunderhållet,
priset på livsmedel.

Det går flera trådar från revolutionen

1789 till strejken idag (11 september 1989)
på Peugeot-fabriken i Mulhouse som kom
lika överraskande för fackföreningen som
för företagsledningen.

I *Franska revolutionen - bilder och
myter*, kan vi följa några av dessa trådar,
hur revolutionen och den efterföljande
mytbildningen kring revolutionen påver-
kat historiens förlopp. Swedenborgianis-
men, Thomas Thorild, Kellgren, Gustav
III, Lenngren, Pehr Enbom, Hegel, kon-
servatismen, Alexis de Tocqueville, libe-
ralismen, Marx, ryska revolutionen 1917.

Marianne Fors

Ingallill Andreasson. MARELD. Roman,
187 s. LT 1989. Pris: ca 165:-

ISBN 91-36-02818-5

Ingallill Andreassons debutroman *Mareld*
visar på stor berättarkraft och kunnskap.
Hanna är bondflickan som gifter sig med
fiskaren Aron, utan någon som helst kun-
skap om en fiskarfrus vardag, slit och
ensamhet. Första världskriget får världen
att brinna och Hanna gör sitt bästa för att

slå rot i det bohuslänska fiskesamhället.

Andreassons roman får mig att tänka på
nu: Var finns romanerna om dagens fiskar-
fruar? Tydligen är det lättare att gestalta
det förflutna, och kanhända är det svårt att
se det egna samhällets struktur.

En god debut som lovar mer.

Bengt Söderhäll

Karl-Olov Arnstberg (red), Eva Lis Bjur-
man, Hans Medelius, Karin Rahlén, An-
gela Rundquist. NÄR VAR TAR SIN. Rikt
ill. Teckningar Fritz von Dardel. 182 s.
Carlssons 1988. Pris: ca 150:-

ISBN 91-7798-214-2

De yttre ramarna vid sällskapsliv, frierier
och bröllop under 1800-talet är redan iv-
rigt utforskade, men här försöker en grupp
etnologer tränga under skalet på de högre
ståndens kärleksaffärer. Var det bara fråga
om ett slags kontrakt mellan två adliga
familjer när de gifte bort sina söner och
döttrar? Hur resonerade de unga männen
själva och vad rörde sig innerst inne i
huvudena på de pedantiskt uppfosttrade
flickorna i en bättre familj?

Med hjälp av dåtidens etikettsböcker,
memoarer och framförallt brev, vilka aldrig
var tänkta för utomstående, framträder en
bild som nyanserar och delvis motsäger de
gängse föreställningarna. Trots att det rör
sig om en främmande värld och en avläg-
sen tid känns människorna i boken och
deras tankegångar märkligen bekanta.

Pelle Olsson

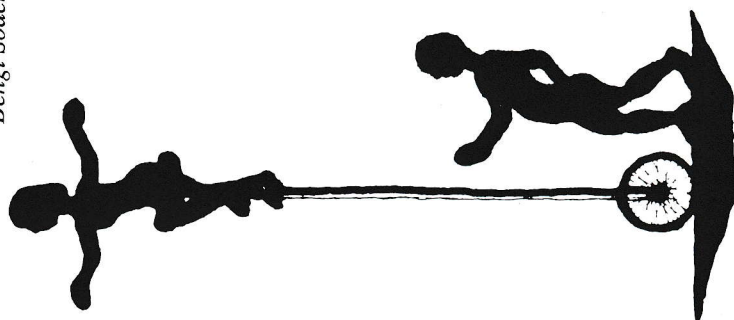
Lars Åke Augustsson. EN ENKEL FRÅ-
GA. 249 s. Ordfront 1988. Pris: ca 140:-
ISBN 91-7324-301-9

"Romanen om barnen till Socialistjesus
och Svea, samt om ett antal andra händel-
ser och människor här i vårt samhälle" är
underrubriken till Augustssons senaste
roman - men den är mer än så. Han berättar
om några generationers drömmar, natt-
liga såväl som dagdrömmar, under det att
samhället utvecklas i allt snabbare takt.
Vissa av personerna i romanen hänger
med i utvecklingen, andra blir efter, några
finner sig och andra protesterar.

I stora delar en lyckad roman, men
Augustsson sviker sina läsare genom att
inte avsluta historien om Benjamin, han
som är en sanning om en svensk industri-
mans skumma affärer så nära.

Augustsson är långt från *FNL-gruppen*
från 1973. Här är stilen säker, men den
skulle ha mått bra om den kryddats av det
begynnande 70-talets ilska.

Bengt Söderhäll

Lars Åke Augustsson. ATT SKRIVA
PROSA. 144 s. Ordfront 1989. Pris ca:
127:-

ISBN 91-7324-328-0

I skrivarcirkelarnas spår följer handböcker-
na i konsten att skriva av dem som lätt
dem. Att ämnet är svårhanterligt visar sig
genast i Augustssons garderingar. "Någon
reglerätt handbok i ämnet är inte möjlig"
står det redan på omslaget och i förordet
förklarar han avsikten att åstadkomma
"Något mera anspråkslöst och hantverks-
mässigt än Olof Lagerkrantz' blixtrande
Om konsten att läsa och skriva eller Ivar
Lo-Johanssons på mästarauktoriet grun-
dade *Att skriva en roman*, men ändå mer
sammansatt än studieförbundens kurs-
böcker för skrivarcirklar". Sådana dekla-
rationer hotar naturligtvis sänka skutan i
samma stund den rinner av stapeln.

Boken innehåller 15 prövningar som
"Skriv om inledningen på minst tre olika
sätt" och "Försök skildra en människa
som anses ful, så att man ser henne som
vacker". Därill serveras förebildiga exem-
pel och citat från stora mästare och avslut-
ningsvis intervjuas sex författare om sitt
skrivarbete.

Mats Miljand

Per Cramér. NEUTRALITETSBEGREP-
PET. Den permanenta neutralitetens ut-
veckling. 134 s. jämte bilagor. Norstedts
1989. Pris: 190:-

ISBN 91-1-897112-1

Medan deras inflytande över politiken
avvecklas, ägnar sig våra folkrättslära åt
sina författarskap. I motsättningen mellan
vara och böra utvecklas så den folkrättsli-
ga doktrinen.

Ingemar Folke

som utges i den statliga maktutredningens
kölvatten.

Särskilt användbart tycks mig avsnittet
om hur man skyddar sin verklighetsupp-
fattning mot att interveneras och definie-
ras av chefer och konsulter: 1. Individuell
analytisk reflektion. 2. Förlöjligande humor
och ironi mot organisationens etiketter,
metaforer och platitider. 3. "Mental exit"
eller "paraplyreaktionen", dvs. skriv brev
eller ta en tupplur under indoktrinerande
föreläsningar.

Mats Miljand

SULEIMANS FLYKT och andra noveller
från Iran i översättning av Habib Farajza-
de. 113 s. Kulturfront 1988. Hft ca 90:-.
ISBN 91-86778-06-4

Inte mycket skönlitteratur finns översatt
från iranska till svenska. I och med *Sulei-
mans flykt* finns nu tre (3) novellsamling-
ar. Det är ingen dålig litteratur som rymms i
dessa tre volymer, och tacknämligt vore
om mer blev översatt.

Suleimans flykt visar att det finns ett
annat iranskt liv än det som dagstidningar
förmedlar. Folk i Iran brottas med samma
problem som vi: kärleksbekymmer, avund-
sjuka, främlingskap och grubbel över livets
mening. En fin liten volym, som tyvärr
skäms av ett och annat korrekturfel och av
att några sidor är omkastade.

Bengt Söderhäll

Nikolaj Gogol. DÖDA SJÄLAR. Övers.
Staffan Skott. III. Sergej Tiunin. 485 s.
AWE/GEBERS 1989. Pris: ca 220:-

ISBN 91-20-07667-3

Boken om den ambulerande skojaran Tji-

Barbara Czarniawska-Joerges. ATT
HANDLA MED ORD. Om organisato-
risktprat, organisatorisk styrning och före-
tagskonsultering. Övers. Mats Carlsson.
136 s. Carlssons 1988. Pris: ca 112:-

ISBN 91-7798-218-5

Det finns huvudsakligen tre sätt att utöva
makt över människor: Genom tvång, ge-
nom belöningar och genom ord. Varje
löntagare kan säkert själv bekräfta ordens
och metaforenas allt större betydelse vid
styrningen av olika organisationer. Som
Strindberg uttryckte det: Överheten styre
genom att bestämma tankelagarna. Lika
pregnant uttrycker sig inte tf professorn
vid Handelsskolan i Stockholm, men det
är en tankeväckanden och bitvis klargö-
rande bok hon utgivit i den serie skrifter

tjikov är ett människans i största allmänhet, och den ryske i synnerhet, obarnhär-tiga – hart när oöverträffade – andliga avklädande in på bara benen. Det är en studie, som i psykologisk skärpa söker sin like, det är en inlevelse i och förståelse för de handlingarna utlösande krafterna, som tangerar geniets, det är kunskapsförmedling inom nära nog alla områden, det är ett språkets högklassiga artisteri, det är stor och fin humor och det är mycket mera.

Den som vill lära känna Ryssland har två saker att göra: lyssna på Tjajkovskijs violinkonsert respektive läsa Gogols *Döda själar*.

Teckningarna av den mästerlige illustratören är helt suveräna.

Birger Andersson

Britta Gröndahl. PIERRE-JOSEPH PROUDHON. Socialist, anarkist, federalist. 141 s. Federativs förlag 1988. Pris: ca 74:-

ISBN 91-86474-01-4

Läser man Britta Gröndahls lättillgängliga biografi över Pierre-Joseph Proudhon noga så skall man bl a finna en vacker argumentering mot Rousseaus idé om samhällsfördraget.

Antag att folket genom val eller på annat sätt tillsätter en regering. Stat och regering uppfattas sedan som mänskliga institutioner grundade på frivillig överenskomme- se.

Rousseau skrev så. Proudhon menade att det är orimligt föreställa sig att människor genom en frivillig överenskommelse tillsätter någon som med tvingande kraft kan ingripa i deras liv.

Snarare är det så att människorna underkastar sig makten där den existerar; och detta har ingenting med frivillighet att göra. Proudhons idéer om "största möjliga frihet för individen inom gruppen" är synnerligen aktuella i den "förkävande centralisering" vi lever i.

Marianne Fors

Lars Gustafsson. PROBLEMFÖRMULERINGS-PRIVILEGIET. Samhällsfilosofiska studier. 159 s. Norstedts 1989. Pris: ca 142:-

ISBN 91-1-891081-5

Jag har hört det sägas att Lars Gustafsson politiskt vandrat åt höger, från Expressen till Svenska Dagbladet. Men antag att Lars Gustafsson förblivit den Gustafsson vikaner från romansviten *Sprickorna i muren* och från avhandlingen *Språk och lög*. Hade han i så fall skrivit annorlunda nu?

Nog är frågan egendomlig. Kejsaren behåller väl sin identitet såväl med som utan kläder? Serv vi verkligen hos Gustafsson någon förändring. Eller är det tiden runt omkring oss som blivit ny?

Gustafsson är fortfarande bäst när han kommer riktigt nära problemen, vilket han visar med uppsatsen *Problemformuleringsprivilegiet*, som med ett enkelt grepp analyserar det svenska kulturlivet. Med samma tankegång skulle Gustafsson ha kun-

nat analysera Ebbe Carlsson, Leijon, Carlsson, Lidbom – någonting händer i Sverige som vi inte får se.

Lars André

Krister Gustavsson. STADSFLYGAREN. 191 s. Legenda 1989. Pris: ca 160:-

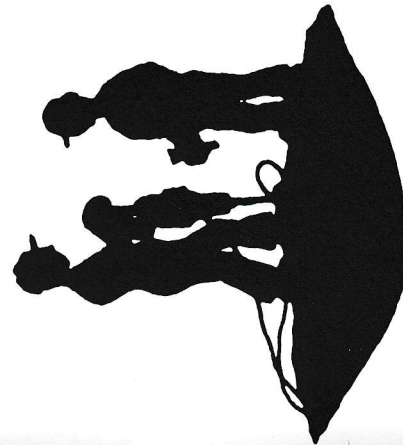
ISBN 91-582-1386-4

Tät och ordrik är Gustavssons roman *Stadsflygaren*, prosalyrisk och uppfordrande, tvingar till omläsning. Det är inte en historia att läsa rakt av, från pärm till pärm. Prätigt stundom, alls inte insmickrande.

Här finns en historia om några olyckliga figurer, parallellt med nån sorts sökande efter Stadsflygarens tankar och kropp, filosofiskt och med ord som inte var man tar i sin mun.

Stadsflygaren är en svårgripbar bok, liksom det är svårt att bestämma vem eller vad Stadsflygaren är. Sanning eller myt? Maskin eller människa?

Bengt Söderhäll

Bure Holmbäck. HJALMAR SÖDERBERG. Ett författarliv. 632 s. Bonniers 1988. Pris: ca 230:-

ISBN 91-0-047295-6
ISSN 0283-0256

Dörmann efter tjockleken på Bure Holmbäck biografi är Hjalmar Söderberg otydligt en av den svenska litteraturens största.

På 584 textsidor, med fotografiska illustrationer, noter, förteckning över brev som använts som källor, förteckning över Hjalmar Söderbergs verk, översättning av Söderbergs verk till främmande språk, Söderbergs egna översättningar till svenska, brevutgåvor, litteratur om Hjalmar Söderberg, uppsatser och tidningsartiklar om Hjalmar Söderberg, verksregister, bildkällor och personregister, finns så mycket fakta och kunskaper samlade att om det vore möjligt att hålla allt samman så hölle man en människas hela liv innesluten i sina kupade händer.

Dessbättre kan ingens liv sammanfattas så lättvindigt. Och denna imponerande biografi väcker trots sin fullständighet sådana frågeställningar som: Hade just den händelsen, de erfarenheterna verkligen så avgörande betydelse för att gestalta den romanfiguren eller den intrigen? Är det inte en övertolkning av den händelsen? Kanske hade den egentligen motsatt innebörd? Bara det att teckna en författares liv relaterad till hans verk innebär i sig en risk att övertolka personliga erfarenhetens inverkan på den litterära konstverket.

Verkligt intressant, och utmanande, är Holmbäck diskussion om älskarinnan Maria von Platens betydelse inte bara privat utan i gestaltningen av flera av Söderbergs verk. Det intressanta består bland annat i att han måste söka belägen i

hennes kärleksbrev till andra författare, då Söderbergs och hennes korrespondens i stort sett saknas.

Att läsaren kan ställa sådana frågor och göra sådana invändningar skall inte ses som kritik mot Bure Holmbäck. Hans levnadsteckning över Söderberg kommer säkerligen att stå sig som det mest helgjutna porträtt som över huvudtaget är möjligt att göra med dagens kunskap och källor.

Familjeförhållanden, barn- och ungdomstid, formandet till författare, författarkarriärens brokiga, slingriga vägar, personliga tragedier, äktenskapet – det första nedbrytande och det andra som ledde honom till Danmark, författarens position i det intellektuella livet och tolkningen av hans verk berör Holmbäck mer eller mindre ingående.

Men det är inom de två sista områdena som diskussionen om Söderbergs författarskap och betydelse kan fortsätta. Där är långt ifrån sista ordet sagt.

Holmbäck själv framhåller på ett ställe i boken den vita fläck som finns i vetandet vad gäller Söderbergs förhållande till arbetarrörelsen och dess förhållande till honom.

Det är just i värderingen av Söderbergs betydelse som biografen paradoxalt nog inte riktigt räcker till. Man liksom tappar bort författaren och får för mycket Hjalmar Söderberg. Linjen i hans författarskap, dess innebörd, riskerar att bli suddig och otydlig. Inte minst gäller det hans politiska, polemiska och kritiska skrivan- de. Mästerligheten i novellkonsten är ju odiskutabel.

Hjalmar Söderberg tog ställning i många av sin livstids avgörande frågor. Utan att på något sätt organisatoriskt vara upp- bunden vid någon politisk åskådning är det otvivelaktigt så att han ändå hör hemma

bland dem som kulturfrenten på vänsterkanten kallat "våra författare". Men ändå är han en främmande fågel.

Hjalmar Söderbergs danska barnbarn, författaren Henrik Stangerup, själv en främmande fågel i det danska litterära sceneriet, har i en essä fångat något av den Söderberg, som kanske försvunnit i biografen.

Han tar sin utgångspunkt i ett fotografi, det sista som finns av Söderberg strax innan han gör ett misslyckat självmordsförsök 1940 och sedan dör 41. Ett fotografi som visar ett dödsmärkt ansikte utan hopp inte bara för sin egen del utan också för världen, när nazismen gick segrande fram och tycktes bli Europas tragiska öde.

Stangerup påminner om att Söderberg inte bara såg den ondska som höll på att ta form. Han bekämpade den också. Inte minst tjänande intellektuellas otäcka ideo-

logiproduktion som en Otto Weiniger.

Redan i sitt skådespel *Ödestimmen* från 1922 (premiär i Oslo 1923! Spelades inte förrän 1945 på en svensk scen, på Dramaten. Hur skall nu det tolkas?) gestaltar Söderberg idéer och förhållanden som på ett närmast kusligt sätt förebådar Tysklands kommande utveckling. Han hade föresatt sig att i gestaltens Cassius visa upp hur en viss intellektuell tradition kan tjäna de mörkaste syften.

I pjäsen är Cassius historiker av Treitschkes skola och i ett brev skriver Söderberg: "Från hans skola utgick, direkt eller indirekt den härskare av docenter, skollärare, och skribenter som i ett par årtionden före kriget förgiftade det offentliga samtalet i Tyskland. Krigsgalna militärer finns i alla länder – men den akademiska krigs- och erövringsreligionen hade sitt ursprung i Tyskland ... Det är det som jag har försökt

ge kött och blod i Cassiusfiguren och det är där jag söker rötterna."

Och Stangerup ställer mot slutet av sin essä följande fråga: "Hvad nyttede hans fire, forholdsvist tynde och meget personlige romaner, hans to skuespil, hans to religionskritiske essays, hans noveller og en handfuld knivskarpe, politiske artikler imod 600 ... 6000 ... 60000 ... 600 000 sider med kriminelt nonsens?"

Bør visse værker bruges til at pakke fisk med?

Hjalmar Söderberg ville svare ja."

Stangerups provocerande fråga har naturligtvis full aktualitet idag.

Carl-Eric Johansson

Alf W. Johansson. EUROPASKRIG. Militärt tänkande, strategi och politik från Napoleoniden till andra världskrigets slut. Ill. 416 s. Tiden 1989. Pris: ca 180:-

ISBN 91-550-3443-8

När Johansson analyserar de europeiska krigen under 140 år bygger han sin framställning på omfattande studier i gammal och ny forskning. Resultatet har blivit en spännande och för svenska förhållanden i flera avseenden sensationell bok. Utgångspunkten i Carl von Clausewitz storverk *Vom Kriege* – som Johansson framhåller som det genom tiderna absolut överlägsna militärteoretiska arbetet – synes ha varit särdeles lyckad och ger boken dess egenart.

Det är omöjligt att på några korta rader sammanfatta det rika innehållet, men utan tvivel ökar Johansson förståelsen för Clausewitz dialektiska tänkande samtidigt som han lyckas göra kunskaper som hittills förbehållits demilitära experterna tillgängliga i en form som borde attrahera en bred läsekrets. Om jag absolut ska framhålla

något särskilt kapitel får det bli det om första världskriget.

Jan-Edward Jansson

Reidar Jönsson. ENHUNDBEGRAVEN. 286 s. Norstedts 1988. Pris: ca 187:-

ISBN 91-1-871222-3

En hund begraven är fortsättningen på *Mitt liv som hund*. Reidar Jönssons hjälte Ingemar Johansson har gått till sjöss, blivit akademiker och fått knas i sitt äktenskap.

En hund begraven hoppar mellan olika tider: än är vi till sjöss i början av 60-talet, än i Nordafrika 1976. Berättelsen hade vunnit på att berättas kronologiskt.

En hund begraven är en mycket skämtsamt skröna med stort allvar i botten. Tomen från *Mitt liv som hund* finns kvar, men inte samma lätthet i framställningen, inte med träffsäkerhet i berättandet.

Läsvärd, värd att grunna kring och alldeles utmärkt som högläsningsbok.

Bengt Söderhäll

Per Kågeson. DET GAMLA UPPDRAGET. Socialdemokratin och socialismen. 195 s. Tiden 1989. Pris: ca 160:-

ISBN 91-550-3475-6

Om man är klarsynt nog att se SAP:s dubbla budskap: ett mot borgerligheten (det i praktiken gällande) och ett mot arbetarklassen (i förstamajtal), så är det naivt i kubik att deklarera "... att förutsättningar egentligen är goda att förverkliga det socialistiska projektet i betydelsen att erövra ett samhälleligt inflytande över storföretagen" (s 9).

Alla inte helblinda eller gravt oärliga har sett hur högerkrafterna inom SAP på några årtionden har baxat runt partiet i hundraåttio grader till att i dag vara högerpartiet säkraste försvar mot just socialismen.

Att då skriva en bok om "... hur vi skall kunna erövra den ekonomiska demokratin." kan man naturligtvis göra bara man inte glömmmer underrubriken *fiction*.

Det har författaren tyvärr gjort.

Birger Andersson

May Larsson. VÄGENS ÖGA. 184 s. LT 1988. Pris: ca 162:-

ISBN 91-36-02784-7

Larsson debuterade 1987 och detta är hennes andra bok om norrländskt bondeliv på 1950-talet. Hon skildrar i anekdotisk form livet i en norrbottensk by. Det är en serie episoder med den välbärgade men brutale hemmansägaren Bror "Bulten" Bengtsson som huvudperson. Runt honom kretsar den blida hustrun Rebecka, Hulda på pensionatet Resande rum och hennes hjälpredda, den sorgfria Viola och andra karikerade figurer.

Vägens öga är en berättelse med mörk botten men ändå mer folklustspel än en fullödig roman. Här finns stoff, men det hade behövt bearbetas.

Staffan Glassel

Stefan Lindgren. MÅNSKEN KOM! Trejde resan i krigets Afghanistan. Foto förf. och Odd Uhrbom. 297 s. Ordfront 1989. Pris: ca 185:-

ISBN 91-7324-327-2

Afghanistan – det sista fullkomligt oönsade äventyret, konstaterar författaren och kastar sig återigen in i landet tillsammans med vapendragaren Odd Uhrbom. Det blir en ännu mer strapatsrik vistelse än vad som redovisats i de föregående reportageböckerna *Pansjir* och *I varegens gap*.

Med lastbil, kamel, traktor, häst, åsna, motorcykel och till fots pressar de sig genom det utmätade, sönderbombade landet. Det är helt enkelt en livsfarlig resa som slutar med en kortare vistelse i ett iranskt fångelse. Men skildringen är befriande osentimental och utan övertoner. Inte ens gerillasoldaterna som eskorterar svenskarna förbi – och ibland rakt igenom – de ryska posteringarna iklädes några hjälteglorior.

Ett dramatiskt och kunnigt reportage.

Pelle Olsson

Stefan Lindskog. FÖRHANDLINGSSPELET. Om affärsförhandling och kontraktskrivning. 197 s. Norstedts 1989. Pris: ca 260:-

ISBN 91-1-887941-1

Genom åren har otaliga mer eller mindre seriösa skrifter i förhandlingsspelets ädla konst sammanställts. Lindskogs tillskott är vid sidan av Fischer & Urys utmärkta *Vägen till Ja* (som redogör för den vid Harvard först utvecklade s k principförhandlingens metodik), det kanske mest intelligenta jag läst på området. Lindskog avser att överbrygga det i affärsvärlden

vanligt förekommande glappet mellan affärsmannen och juristen och understryker vikten av att affärsmannen inser konfliktens betydelse som styrinstrument i förhandlingen.

Men är då verkligheten en bok om förhandlingsteknik något för Förr och Nu:s läsare? Jovisst, vi lever ju i ett samhälle där det mesta är förhandlingsbart. Varför skall vi äta undermålig mat, skriva under dåliga uppgörelser eller göra usla affärer i onödan om bättre förhandlingstekniska kunskaper gör oss mer jämställda med motparten?

Göran Svensson

Sven Ljungberg. TRÄILDHUGGAREN. Med trägravvyrer av författaren. 137 s. Alba 1989. Pris: ca 177:-

ISBN 91-7458-047-7

Ljungberg fortsätter med småländsk kraft sin berättelse om konstens villkor i historiskt perspektiv. *Grottmålaren* och *Stenbildhuggaren* följs av *Träbildhuggaren*.

Stammen vandrar till det land den gamle vismannen talat om, Småland. Där slår de sig ner och utvecklar ett fruktbart samarbete med de kringboende. Det är ett land som Sven Ljungberg vill ha det. "De hade

fattat beslutet här, att ingen skulle vara förmär än den andre. De skulle alla arbeta för gemenskapen. Utan herre, utan dräng." Och samtidigt hade de respekt för konsten och det vackra, "människor måste ha bild-er".

Konstnären Do får i uppdrag att göra en fruktbarhetsgudinna och det är vad boken handlar om. De kraftfulla träsnitten balanserar den idylliserande berättelsen. Men kan inte allt vara bra någon gång?

Staffan Glassel

Klaus Mann. VÄNDPUNKTEN. Historien om en intellektuell mellan två världskrig. Övers. Jane Lundblad. Inledning och kommentarer Thomas von Vegesack. Ill. Norstedts 1989. Pris: ca 240:-

ISBN 91-1-891032-7

Varför skrev Klaus Mann *Mefisto*?

I *Vändpunkten* skriver han att individuella problem i det fallet egentligen inte intresserade honom men att "den 'kultiverade' medlöparens, den talangfulle opportunistens, den åsiktslösa begåvningsproblem" – var värt intresse.

Märkvärdigt nog skulle man kunna ringa in utgångsläget för Klaus Mann med hjälp av samma karaktäristik: kultiverad, talangfull, begåvad, men han blev inte medlöpare. Det är kanske därför som han i *Vändpunkten* framstår som så klarsynt och övertygande. I skuggan av andra världskriget mognar såväl hans politiska omdöme som hans självsyn.

Samtidigt som ett otal namnkunniga personer passerar revy i *Vändpunkten* får vi följa hans successivt allt klarare ställningstagande i den politiska kampen. På sitt sätt inser man att den insikt han vinner i kriget blir omöjlig att bära efter kriget.

"Varför begår man självmord?

Därför att man inte vill – inte kan uppleva den närmaste halvtimmen, de närmaste fem minuterna. Plötsligt står man vid den döda punkten, dödspunkten, gränsen är nådd – inte ett steg längre!"

Lördagen den 21 maj 1949 gjorde Klaus Mann ett sista, den här gången lyckat, självmordsförsök.

Lars Andrée

Milorad Pavic. KAZARISK UPPSLAGSBOK. Lexikonroman i 100 000. Manligt exemplar. Övers. Adolf Dahl, Eva Sarcevic, Katrin Sundius. 334 s. Norstedts 1988. Pris: ca 247:-

ISBN 91-1-881452-2

Prisbelönt serbokroatisk roman om kazarema – ett gåtfullt folk enligt författaren och mig.

Pavic provar att i två versioner – en manlig och en kvinnlig – rekonstruera kazaremas historia, sedvänjor, kultur och sökande efter livsåskådning.

Romanen är indelad i tre varianter: röd för kristen tolkning eller synvinkel, grön för islamisk och gul för judisk. En del av uppslagsorden återkommer därför tre gånger, vilket ger en del politiska inblickar såväl som religionsfilosofiska. Romanens visdom ligger i självprovandet – inte i den erbjudna eklekticismen.

Läsaren väljer alltså skenbart utgångspunkter och läsning, men betydligt mer frifrisigt upplagt än i den franska nya romanen, latinamerikanska trollkarlar som Borges, Cortázar osv.

Road, styrkt och bildad förkastar jag alla dessa liturgiska färger och letar febrilt efter ett kvinnligt exemplar.

Trygve Lundh

Jan Myrdal. EN MECCANOPOJKE BERÄTTAR. Anteckningar om ett borgerligt förnuft. Ill. 154 s. Wiken 1988. Pris: ca 200:-

ISBN 91-7024-418-9

Med kapitelöverskriften *När säkringen ulöses* menar Jan Myrdal att det inte alltid blir som man tänkt sig. I stället för att som vanligt ägna sig åt sitt skrivande, får han en morgon en ingivelse och går in i sitt speciella Meccanorum, för att bygga på en 50 år gammal pojkdrom, ett orrery (planetarium). Detta är upptakten till en spännande sammanvävning av Meccanos historia under kapitalismens frammarsch och författarens egen barndom i ett hem där pojleksaker var tabu. I stället fick han bygga med Meccano hos sina kamrater vars fäder delade Frank Hornbys, Meccanos uppfinnare, idéer om att Meccano är mycket mer än en leksak. Man bygger med Meccano, man leker inte. Det är ingen-

jörskonst i miniatyr. Detta till trots är det sant som författaren citerar Mark Sylwan: "Utan lekdriften vore vår vetenskapligt-tekniska kultur otänkbar".

I denna anda drömde den unge Jan Myrdal om att bli uppfinnare och ingenjör. "Men ödet – och skolans collegium – ville annorlunda".

Under den optimism och framtåtande, med enorma tekniska landvinningar i sikte, som rådde under den viktoriaiska epokens sista decennier fram till det första världskrigets utbrott, växte Meccano fram som urbilden av ett borgerligt förnuft. Det

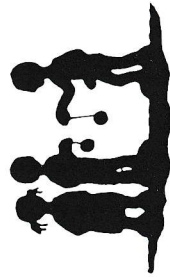
skulle skapas ingenjörer för framtiden av de byggande gossarna.

Första världskriget fungerade som en teknisk språngräda, vilket Frank Hornby drog stora fördelar av med sin affärsidé när han 1919 stiftade ett Meccanogille där Meccanobyggande pojkar från hela världen blev medlemmar. Organisationen inympade scoutideal och framtåtande, en

gemensamhetsskänsla som befrämjade en växande marknad för Meccano. För Jan Myrdal är Meccano lika med Frank Hornbys grundidé, halvtums breda plåremsor av olika längd och med ojämnt antal hål, avpassade för axlar av 8 B.W.G. ståltråd, på halvtums avstånd. Till detta skruvar och muttrar för sammanfogning.

Men redan under Frank Hornbys levnad började en förändring göra intrång. Allt fler färdiga delar som inte kunde vara annat än vad de var gjorda till hamnade i byggglådorna. Det mekaniska byggsystemet blev liksom världskonjunkturen självmet förstörande. Meccano blev mer och mer leksak och världen gick mot ett större och ofömuftigare kaos än någon gång tidigare.

Alla försök från Meccano att återta 20-talets suveränitet i gossarnas lekrum har efter andra världskriget misslyckats. Konkurens från andra företag med liknande system och leksaksanpassningen ledde till att den gamla engelska Meccanotillverkaren gick i konkurs den 12 mars 1980.

Meccano har ofta jämförts med Legosystemet. Jag har själv i min barndom byggt med Meccano och senare med mina barns Tekniklego. Bägge har sina fördelar och nackdelar. Lego är mer lättbyggt än Meccano som kräver större tålmod av konstruktören för att lyckas. Men resultatet

blir också därefter. Legos "hydraulik" fungerar så länge grävskepan och lastgafflarna inte belastas – till skillnad från en lyftkran i Meccano, som med kugghjulsväxling eller med lintransmitterad kraftkälla, kan fungera autentiskt, det vill säga lyfta en proportionellt lika stor last som förebilden. Man kan säga att Lego visar principen för hydrauliken ("pneumatiken"). Men jag tror inte byggaren är nöjd med att kraften saknas.

Därför måste jag hålla med Jan Myrdal när han skriver om plastmodeller att de inte medger "ett bygge enligt mekaniska principer. Det var leksak". Till skillnad från Meccano vars "maskiner" fungerar som maskiner på riktigt fast små.

Meccano har sedan några år återupptått i fransk skepnad. Jag hoppas att dess nya företrädare läser boken och därmed om möjligt förmås att återge Meccanosystemets grundelement en mer framträdande plats i sina byggglådor. Annars finns också *Temsi*, ett holländskt företag som tillhandahåller byggglådor av en mera traditionell typ än de franska. De säljs dessutom till ett humanare pris än "motsvarande" lådor från Meccano av Clas Olsson AB Insjön.

Jag rekommenderar varmt denna mycket fantasieggande och underhållande bok om kapitalismens och Meccanos delvis parallella vägar genom detta sekel. Men jag håller inte med Jan Myrdal när han skriver att 80-talets "Meccanopojkar" och därmed morgondagens ingenjörer, sitter bakom tangentbord och bildskärmar. För att deras kreativa förmåga skall utvecklas räcker inte detta abstrakta redskap. Det måste kompletteras med ett konkret och här skulle meccano ännu kunna fylla en funktion.

Per Forsberg

Marian Radetzki. RÅVARUMARKNADEN. Övers. Margareta Eklöf. 246 s. SNS förlag 1989. Pris: ca 200:-

ISBN 91-7150-347-1

Under 80-talet har det funnits en tendens i ekonomisk debatt att skjuta råvarornas betydelse i den internationella ekonomin i bakgrunden. Men även om kunskapsandelen i det samlade produktionsvärdet ständigt ökar går det inte att trola bort att råvarorna bildar det inledande, grundläggande skedet i alla produktionskedjor. Detta är inget oproblematiskt konstaterande. Ty medan kunskapen/teknologin finns på norra halvklotet finns en stor del av råvarorna på det södra och råvarorna utgör en väsentlig del i många fattiga länders ekonomi samtidigt som de är oundgängliga för den mänskliga civilisationens överlevnad.

Boken utgör nödvändig grundkurs för var och en som vill sätta sig in i den internationella ekonomins implikationer. Radetzki beskriver produktionen av och handeln med råvaror, redogör utförligt för prisbildningens och råvarubörsernas funktionssätt och diskuterar inträngande hela fältet av problem som t ex de internatio-

nella erfarenheterna av producentkarteller, statsägd råvaruproduktion, handels hinder och monoekonomier. Den lika självklara som bittra slutsatsen tycks vara att det inte finns några enkla lösningar för de råvaruproducerande länderna.

Jan-Edward Jansson

Mercè Rodoreda. DIAMANTTORGET. Övers. Jens Nordenhök. Förrord Kjell A Johansson. Författarförlaget 1989. 212 s. Pris: ca 172:-

ISBN 91-7054-575-8

Kjell A Johansson skriver i ett intressant förord till *Diamanttorget*: "Det är en banal iakttagelse, värd att ständigt påminna om: De mest kända, de mest framgångsrika och berömda författarna är långtifrån alltid de bästa. En stor del av den intressantaste världslitteraturen nå aldrig den publik den förtjänar."

Mercè Rodoredas roman *Diamanttorget* utgavs 1962. Romanen är tät, komprimerad och anspråkslös. En äldre kvinna, Ntélia, berättar om sin ungdom, sina äktenskap och barnen. Där finns ingen ytlighet. Ur den enkla berättelsen växer den spanska miljön, det spanska inbördeskriget och Natálias gripande livsöde.

Kort sagt: En läsupplevelse av vikt.

Inga Gustafsson

Alexander Solsjensitsyn. MARS 17. Övers. Bengt Samuelson. 862 s. Wahlström & Wistrand 1988. Pris: ca 282:-

ISBN 91-46-15519-8

Volym ett i den väldiga berättelsesviten med samlingsnamnet "Det röda hjulet" som indelats i knutar.

Detta är den tredje.

Solsjensitsyn har nu mitt i ett myller av

personer och färgsprakande rekvisita arbetat sig fram mot dagarna i Petrograd då tsaren faller – eller med författarens åsikter – snarast tvingas abdikera.

Skär man med kirurgkniv genom den enorma historiefresk med belysningar och sidobelysningar av dessa historiska händelser och inte lockas in i ett mer psykologiskt lässätt kring de människor som far illa – inte av Lillefar utan av de blodtörstiga röda – framstår trots min fascination inför Solsjennitsyns järnflit och orubbliga konsekvens denna volym som de tidigare som djupt reaktionära.

Man kan snarast säga att tsaren anklagas för att ha varit alltför ointresserad och undfallande.

Trygve Lundh

Torbjörn Säfve. **MOLZA**, älskaren. 471 s. Prisma 1988. Pris: ca 230:-

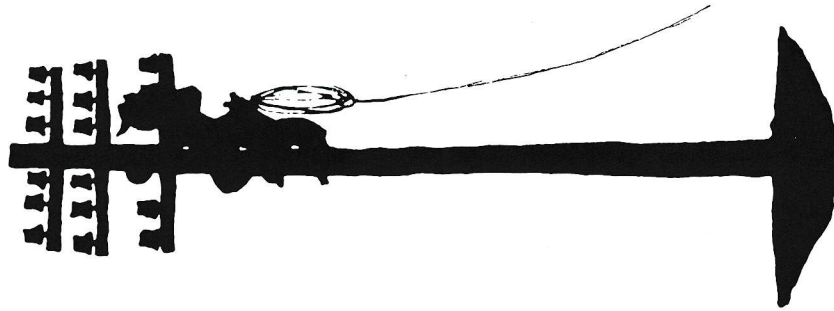
ISBN 91-518-2161-3

Av historien om den italienske skalden Molzas (1489-1544) liv skulle kunna bli något intressant och tankeväckande. Som medlem i kretsen av konstnärer och litteratörer runt påven Leo X och andra kyrkofurstar hade Molza insyn i – och deltog själv med liv och lust – i det degenererade liv, som representanter för kyrkliga och världsliga institutioner så välvilligt, sekulärna igenom, berikat historien med.

Men Säfve lyckas tyvärr inte. Visserligen avslöjas ett och annat om den bigotta kyrkans taskspeleri, men att det ena hundratalet sidor efter det andra tvingas ta del av ett oavbrutet, sjukligt knullande förpassar det goda till något andrahands. Skildras dessutom bordellatmosfären de luxe i en form mellan prosa och lyrik (någon interpunktion t ex förekommer inte), så tröttnar man.

Säfves litterära förmåga borde kunna användas långt bättre.

Birger Andersson

Stephen Vizinczey. **SANNING OCH LÖGN I LITTERATUREN**. Essäer och kritik. Urval Christopher Sinclair-Stevenson. Övers. Ulf Gyllenhak. 364 s. Forum 1988. Pris: ca 192:-

ISBN 91-37-09456-4

Gyllenhak inleder essävolymen med att presentera författaren som en orädd och personlig kritiker som kräver ett moraliskt engagemang hos en bok, en bok får inte "beljuga människans villkor".

Vizinczey försvarar stil och fantasi, men släpper i roande och djupsinniga essäer aldrig grundhållningen. Han hudflänger Dickens för flykt och sentimentalitet och Melville som i Billy Budd låter "offret älska sin bödel."

Som elev till Lukács och flyktning till USA från Ungern vet han en del.

Essäerna om Stendhal och ryssarna – framförallt Gogol – hör till höjdpunkterna liksom att han föredrar Kleist framför reaktionären Goethe.

Vizinczey är dock inte road av marxistiska analyser – han talar gärna om genier och stora klassiska verk – men han är roligare och mer träffsäker än de flesta kritiker jag läst.

Trygve Lundh

KÅRE GUSTAF! **HÖGÄDLE HERR FRÖDING!** 265 brev till Gustaf Fröding valda och presenterade av Germund Michanek. 313 s. Bonniers 1988.

ISBN 91-0-47564-5

Brev till och inte av författare, kan måla en mer levande och nära bild av denne än författarens egna. Docent Germund Michanek presenterar här 265 brev till Gustaf Fröding, urvalet är ett tvärsnitt där såväl författare och släktingar som anonyma smådare finns representerade.

Materialiet föreligger inte i kronologisk ordning utan är praktiskt redigerat i avsnitt som "Pengar", "Före debuten", "I småstaden Karlstad", "Sjukdom och uppbrott" m. fl.

Läsaren får överraskande inblickar i Frödings tillvaro. Kvacksalvare rekommenderar Swedenborg och psalmdiktning mot förvirring och grubblerier, enkla snickarynglingar skickar verser för bedömning. Vännen Mauritz Hellberg och sy-

stern Cecilias stöd i tider av både existentiellt och konstnärligt tvivel framgår klart.

Boken är försedd med utförliga och informativa kommentarer utan litteraturvetenskapliga pretentioner. Redigt och intressant sammanställt om "Svenska folkets skald".

Allan Klynne

RYSK DIKT. Från Derzjavin till Brodsky.
I urval, tolkning, med inledande essäer
och kommentarer av Hans Björkegren och
Lars Erik Blomqvist. 366 s. Bonniers 1989.
Pris: ca 165:-

ISBN 91-0-047688-9

Den ryska litteraturen är mest känd i vårt
land genom den ryska romanen. Tolstoj,
Dostojevskij, Sjolochov och alla de andra
stora ryska romanförfattarna är relativt väl
representerade i översättningar och har
även påverkat den svenska litteraturen.
Helt annorlunda förhåller det sig med den
ryska poesin. Av 1800-talspoeterna är det
mycket litet utöver Puskjins mest kända
verk som fått svensk språkdräkt. Det är
också typiskt att Pasternak, som främst var

poet, väsentligen är känd i Sverige genom
romanen *Doktor Zjivago*. Detta är egen-
domligt. Ryskan är ju ett stort språk med
en stor litteratur.

Det är därför synnerligen glädjande att
Hans Björkegren och Lars Erik Blomqvist
nu presenterar en volym med ett urval av
ryska poeter från 1700-talet till våra dagar.
Översättningarna är synnerligen läsbara
och jag har botaniserat i volymen under en
tid. De inledande essäerna ger en översikt
över epokerna och sätter in poeterna i ett
sammenhang.

Man kan förstås alltid kritisera urvalet.
I denna volym har författarna öppet dekla-
rerat att de valt "lustprincipen", dvs ett es-
tetiskt val baserat på översättarnas person-
liga smak. Andra val skulle förstås vara
möjliga. Det är en utmaning till förlagen.
Svante Svensson

